

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN MÜASİR İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNDƏ
GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ROLU”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Hüseynova Fəridə Rövşən qızı

BAKI – 2019-cu il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

Dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ ___ ” _____ 2019-cu il

“BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN MÜASİR İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNDƏ
GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ROLU”

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 – Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Gömrük işi

Qrup: 820

Magistrant

Hüseynova Fəridə Rövşən qızı

Elmi Rəhbər

i.ü.f.d. dos. Cabbarova Kəmalə Sətdar qızı

Proqram Rəhbəri

i.ü.f.d Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

Kafedra Müdiri

prof.Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

BAKI – 2019-cu il

THE ROLE OF THE CUSTOMS TARIFF REGULATION IN THE MODERN DEVELOPMENT STAGE OF INTERNATIONAL TRADE

Abstract

Relevance of research: consists of the major role of customs tariff regulation for the development of international trade, with the emergence of new directions and tools of this policy to expand the relations and enhance the benefits of global economy in the context of globalization.

Objectives and tasks of the research: to analyze modern customs tariff regulation and trends of its development at multilateral, regional and national levels, as well as in major group countries, to develop specific proposals aimed at increasing efficiency in this area.

The research methods used: mainly consist of the fundamental research findings, economic theory, principles, concepts, categories and laws of dialectics and their application in economic research. During the study systematic approach, generalization, dialectics, comparative analysis, induction, deduction, normative judiciary methods were used.

The information base of the research: is consisted of the theory and practice of international economic relations, development and regulation of international trade, foreign trade activities of the Republic of Azerbaijan, statistical and normative methodological materials of international organizations, research on the subjects of seminars and conferences, researches and other scientific literature.

The limitations of the research: the various aspects of customs tariff regulation in the work of Azerbaijani and foreign researchers have been thoroughly discussed. Despite having a limited amount, the author reviews the impact of customs tariff regulation on the economic conditions of Azerbaijan and the advanced and methodically complex issues as in general system of anti-crisis measures.

Research findings: Based on the findings of the research, compiled results and proposals take into account modern approaches on the improvement of the national customs tariff regulation of the state bodies of the Republic of Azerbaijan.

The scientific and practical significance is to develop the tools of prepared results and proposals and the use by the trade organizations to increase the efficiency of customs tariff regulation in foreign trade and presence of business circles in preparation of information and advice for entrepreneurs.

Key words: customs tariff regulation, preference, duty, tariff rates, multilateral trade.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AATB	Avropa Azad Ticarət Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
Aİ	Avropa İttifaqı
AİB	Avropa İqtisadi Birliyi
AKPB	Avropa Kömür və Polad Birliyi
APA	Ümumi Aqrar Siyasəti
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyət
ASEAN	Cənub-Şərqi Asiya Ölkələri Assosiasiyası
ATZ / FTA	Azad Ticarət Zona
AVƏF	Avropa Valyuta Əməkdaşlığı Fondu
AVS	Avropa Valyuta Sistemi
AVV	Avropa Valyuta Vahidi
AZN	Azərbaycan Respublikasının milli valyutası manat
BMT	Beynəlxalq Millətlər Təşkilatı
EAFT	Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası
Euratom	Avropa Atom Enerjisi Birliyi
ƏDV	Əlavə dəyər vergisi
GATT	Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş
Gİ	Gömrük İttifaqı
İEOÖ	İnkişaf etməkdə olan ölkələr
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
İƏT	İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
mln.	Milyon
MMC	Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət
NAFTA	Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası (North American Free Trade Agreement)
QSC	Qapalı Səhmdar Cəmiyyət

QTM	Qeyri-tarif mədudiyyət
TMK	Transmilli Korporasiya
VDB	Vahid Daxili Bazar
UNCTAD	BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı
ÜDM	Ümumdaxili məhsul
ÜTT	Ümümünya Ticarət Təşkilatı
XİF	Xarici iqtisadi fəaliyyət

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	4
I FƏSİL. GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏMƏSİ TİCARƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS ALƏTİ KİMİ	9
1.1. Beynəlxalq ticarətin inkişafında gömrük-tarif tənzimləməsinin rolu və əhəmiyyəti.....	9
1.2. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri, forma və vasitələri.....	19
1.3. Qloballaşma şəraitində gömrük tarif tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətləri.....	23
II FƏSİL. GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİNİN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ TİCARƏTİNİN ALƏTİ KİMİ	25
2.1. Azərbaycan Respublikasının gömrük tarif tənzimlənməsinin dünya bazarına çıxışına təsiri.....	25
2.2. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin xarici inkişafında rolu.....	32
III FƏSİL. MÜASİR DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ GÜZƏŞTLİ TİCARƏT REJİMLƏRİNDƏN İSTİFADƏ	37
3.1. Çoxtərəfli ticarət sistemi və ticarət siyasəti: idxalda daxili bazarın qorunması.....	37
3.2. İntegrasiya birliklərinin tarif fəaliyyətləri (Aİ misalında).....	46
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	59
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	62
ƏLAVƏLƏR	65
Cədvəllərin siyahısı.....	71
Şəkillərin siyahısı.....	71
Qrafiklərin siyahısı.....	71

GİRİŞ

Mövzunun aktualığı: əsasən, qloballaşma kontekstində dünyanın iqtisadi əlaqələrini genişləndirmək faydalarını artırmaq üçün bu siyasətin yeni istiqamətləri və vasitələrinin ortaya çıxması ilə beynəlxalq ticarətin inkişafı üçün gömrük-tarif tənzimlənməsinin böyük əhəmiyyətindən ibarətdir.

Bütün ölkələrin bir formada və ya digər şəkildə gömrük-tarif tənzimlənməsinin vasitələrindən istifadəsi, xüsusilə də, idxal-ixrac fəaliyyətindən kənara çıxan bir çox sosial-iqtisadi problemlərin həlli, iqtisadiyyatın islahatı və modernləşdirilməsi müəyyən səviyyədə daxili qiymətlər, perspektivli istehsal sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaq, büdcənin gəlir hissəsini artırmaq və s. kimi tədbirlər ilə qoruma fəaliyyətini həyata keçirilir.

Son illər ərzində beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması prosesində gömrük rüsumlarının ümumi səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə azalıb və güzəştlərin milli tariflərdəki payı artmışdır, yeni universal xarici ticarət nomenklaturası və regional razılaşmaların iştirakçıları üçün perefrensial gömrük tarif rejiminin tətbiq edilməsi təcrübəsi geniş yayılmışdır, transformasiya həyata keçirilmişdir: əsas çoxtərəfli ticarətin tənzimlənməsinin təmin edilmişdir; onların böyük funksiyaları və üzv ölkələrin sayını artırılmışdır. Xarici ticarəti tənzimləmək üçün qeyri-tarifi tədbirləri daha geniş və səmərəli şəkildə istifadə olunur, lakin gömrük-tarif tənzimlənməsi milli ticarət rejimini və xarici məhsulların daxili bazarda çıxış şərtlərini müəyyən edən əsas amil olmağa davam edir.

Son bir neçə il ərzində Azərbaycan beynəlxalq norma və qaydalara cavab verən gömrük- tarif tənzimlənmə sistemi yaratmaq üçün mühüm addımlar atır. Ancaq bu gün ölkəmiz inkişafının innovativ modelə keçməsi iqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasında, milli rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsində kompleks problemlərlə qarşılaşır. Bu iqtisadi kursun tətbiqi bu işin mövzusunun vacibliyini artıran dövlət gömrük-tarif tənzimlənməsi sahəsində kifayət qədər tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Azərbaycan üçün dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya və beynəlxalq ticarətdə iştirakçıların davranışını müəyyən edən çoxtərəfli iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinə

qoşulmaq, gömrük-tarif tənzimlənməsinin müasir sisteminin bilikləri və inkişaf tendensiyaları praktik maraq doğurur. Bu, Azərbaycanda operatorların davranışının ümumi qəbul edilən “oyun qaydaları” ilə dünya bazarında uyğunluğunu təmin etmək baxımından, eləcə də, yeni inkişafın mövcud qaydaların təkmilləşdirilməsində iştirakı baxımından vacibdir.

Mövcud çoxtərəfli qaydaların və gömrük-tarif tənzimlənməsinin öyrənilməsi ölkəmizdə gömrük tariflərinin səmərəliliyinin artırılmasına imkan verəcək, daha çox rəşional olaraq qoruyucu, maliyyə və tənzimləyici funksiyaları birləşdirir və milli gömrük-tarif siyasətinin yaradıcı potensialından daha çox istifadə edilir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycan və xarici tədqiqatçıların əsərlərində gömrük-tarif tənzimlənməsinin müxtəlif aspektləri ətraflı tədqiq olunmuşdur. Bunlar arasında, məsələn, A.Ş. Şəkərəliyev, “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi” dərş vəsaitində (Bakı 2014), C.Q.Nuriyev, A.Ə. Əliyev, M.C.Ataşışiyevin “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi” dərşliyində (Bakı 2013), C.Q.Nuriyevin “Gömrük Etikası” dərş vəsaitində (Bakı-2007), “The History and Future of the World Trade Organization” Grasstek C.V. (2013) və b. göstərmək olar və bu kimi çıxışlar, dissertasiyalar, elmi tədqiqatlar, məqalə və əsərlərdə rastımıza çıxır.

Təqdim olunmuş dissertasiyada son illərin mövcud materialının hazırlanması zamanı gömrük-tarif tənzimlənməsi sahəsində çoxtərəfli iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinin müasir aspektləri, inteqrasiya, regional birliyin gömrük-tarif siyasətinin mövcud istiqamətləri qloballaşma proseslərinin və regionların intensivləşdirilməsi kontekstində gömrük-tarif tənzimlənməsinin müəyyən ölkələr və Azərbaycan da daxil olmaqla, bir qrup ölkələrin xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Xarici ölkələrdə gömrük-tarif siyasətində və tətbiq olunmasında yeni tendensiyaların öyrənilməsinə əsaslanaraq, daxili iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və yenidən qurulması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ölkəmizi beynəlxalq ticarət sisteminə effektiv şəkildə inteqrasiya etməklə Azərbaycanda gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər hazırlanmışdır.

Müəllif, məhdud miqdarda olsa da, az inkişaf etmiş, metodik cəhətdən mürəkkəb məsələləri, maliyyə və iqtisadi böhranın Azərbaycanın iqtisadi şəraitində gömrük-tarif siyasətinin təsiri, böhran əleyhinə tədbirlərin ümumi sistemində gömrük-tarif tənzimləməsinin vəzifələrini nəzərdən keçirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi çoxtərəfli, regional və milli səviyyələrdə müasir gömrük-tarif siyasəti və onun inkişaf istiqamətlərini kompleks təhlil etmək , dünyanın ölkə birliklərində və Azərbaycanda bu siyasətinin effektivliyinin artırılmasına yönəldilmiş konkret təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir. Məqsəddən asılı olaraq, müəllif aşağıdakı vəzifələri misal göstərmişdir:

- Beynəlxalq ticarətin inkişafında gömrük-tarif tənzimlənməsinin rolu;
- Gömrük tarifinin funksiyalarının müxtəlifliyini və təkamülünü müəyyənləşdirmək, idxalın müəyyən sosial-iqtisadi sahələrə vergitutma təsirinin mexanizmini xarakterizə etmək;
- Qloballaşma, gömrük tariflərinin liberallaşdırılması prosesləri, çoxtərəfli və regional səviyyələrdə beynəlxalq ticarətin səmərəliliyi arasındakı əlaqəni aydınlaşdırmaq;
- Ticarət tarifinin liberallaşdırılması və onun gömrük administrasiyasının təkmilləşdirilməsi üzrə hazırkı miqyas və istiqamətləri müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikasının gömrük tarif tənzimlənməsinin dünya bazarına çıxışına təsirini öyrənmək, liberallaşmanın mənfi və müsbət aspektlərinin rəşdırmaq;
- Çoxtərəfli səviyyədə gömrük əməkdaşlığının yeni istiqamətləri və formalarını müəyyənləşdirmək;
- Regional birləşmələr çərçivəsində tarif fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini, Avropa İttifaqının fərdi ölkələr və ölkələr qrupları ilə preferensial sazişlərinin məqsəd və xüsusiyyətlərini göstərmək (Avropa İttifaqının nümunəsi ilə);

- İqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin və inkişaf etməkdə olan ölkələrin, eləcə də MDB ölkələrinin və Azərbaycanın gömrük-tarif siyasətinin xüsusiyyətlərini araşdırmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı müasir ticarət siyasətinin ən vacib vasitəsi kimi xarici ticarətin gömrük-tarif tənzimlənməsidir.

Tədqiqat predimenti qloballaşma və regional inteqrasiya proseslərinin intensivləşdirilməsi kontekstində müxtəlif ölkələrdə və ölkələr qruplarında gömrük-tarif tənzimlənməsinin istiqamətləri, formaları və vasitələridir.

Tədqiqat metodları: əsasən, fundamental tədqiqatların nəticələri, iqtisadi nəzəriyyə, dialektikanın prinsipləri, anlayışları, kateqoriyaları, qanunları onların iqtisadi tədqiqatlarda tətbiqi xüsusiyyətlərini təşkil edir. Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə, dialektik, müqayisəli təhlil, induksiya, deduksiya, normativ, statistik təhlil, müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dünya Bankı, ÜTT, UNICAD, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının “World Tariff Profiles 2016”, AGK-nin, Azərbaycan Statistika Komitəsinin məlumatları beynəlxalq ticarətin inkişafı və tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının normativ aktları, beynəlxalq təşkilatların statistik və normativ metodiki materialları, seminar və konfransların mövzuları üzrə tədqiqat, araşdırmalar, müvafiq internet resurslar və digər mənbələr, elmi ədəbiyyatlar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Azərbaycan Gömrük Komitəsinin ayrı ayrı idarələrindən məlumatların alınmasında eləcə də Gömrük Komitəsinin xarici ticarətə aid olan göstəricilərin AR Statistik Komitəsinin verdiyi göstərisilərdən uyğunsuzluğun olması bəzi çətinliklər yaratdı.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: hazırlanmış nəticələrin və təkliflərin vasitələrini inkişaf etdirmək və xarici ticarətdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə ticarət təşkilatları tərəfindən istifadəsi və sahibkarlar üçün məlumatların və məsləhətlərin hazırlanmasında işgüzar dairələrdə, eləcə də bu sahədə araşdırmalar aparacaq gələcək tədqiqatçılar istifadə edə bilərlər. gələcək.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslində ticarət siyasətinin əsas aləti kimi gömrük-tarif tənzimləməsi geniş təhlil edilmişdir, gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri, forma və vasitələri, beynəlxalq ticarətin inkişafında rolu və əhəmiyyəti, qloballaşma şəraitində gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətlərinə aid məsələlər xarakterizə edilmişdir.

Dissertasiyanın növbəti, yəni ikinci fəslində gömrük-tarif tənzimlənməsinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin aləti kimi ölkənin gömrük-tarif tənzimlənməsinin dünya bazarına çıxışına təsiri, ölkənin gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin iqtisadi inkişafında rolu təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində isə müasir dünya təcrübəsində güzəştli ticarət rejimlərindən istifadə çoxtərəfli ticarət sistemi və ticarət siyasəti, inteqrasiya birliklərinin tarif fəaliyyətləri (Aİ misalında) müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın son mərhələsində araşdırılan mövzular üzrə nəticələr çıxarılmış və təkliflər verilmişdir, hətta istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı və internet resurslar təqdim edilmişdir.

I FƏSİL. GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏMƏSİ TİCARƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS ALƏTİ KİMİ

1.1. Beynəlxalq ticarətin inkişafında gömrük-tarif tənzimləməsinin rəolu və əhəmiyyəti

Dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimləyici istiqaməti əsasən daxili bazarın xarici rəqabətin təhlükəli təsirlərindən qorunmasına yönəldilib. Bu məsələlər əsasən xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif tənzimlənməsi ilə həyata keçirilir. Tarif tənzimlənməsi həm ənənəvi, həm də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün fəal şəkildə istifadə edilir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif tənzimlənməsi, malların idxal və ixrac rüsum dərəcələri və dövlət nəzarəti müəyyən edilməklə həyata keçirilir. Tarif tənzimlənməsi ölkənin sərhədləri çərçivəsində milli iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması, insanların həyatının və sağlamlığının, ictimai qaydaların, cəmiyyətin mənəviyyəti və mənəvi dəyərlərinin qorunmasının təmin edilməsini, həmçinin gömrük ödənişlərindən əldə olunan gəlirlərin bir qisminin dövlət büdcəsinə keçirilməsini təmin edir. XİF tarif tənzimlənməsinin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- Hər hansı ölkə daxilində idxalın məhsul strukturunu artırmaq;
- Ölkə daxilində malların, valyuta gəlirlərinin, investisiyaların idxal və ixracının təmin edilməsi;
- Valyuta aktivlərinin idxal və ixracından ölkənin gömrük sahələrinə təsirli tənzimləmə sisteminin yaradılması;
- Ölkədə əmtələrin istehsalının və istehlakının artmasına zəmin yaradılması;
- Ölkə iqtisadiyyatını xarici, mənfi təsirlərdən mühafizəsi;
- Ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatı ilə səmərəli inteqrasiyasının təmin edilməsi.

Gömrük-tarif tənzimlənməsi müasir dövlətin ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi üçün əsas vasitədir. Tarifin tərtib edilməsi zamanı ona əhəmiyyətli təsir edən bəzi əsas vasitələr vardır ki, bunlar aşağıdakılardır:

- Gömrük rüsumlarının dərəcələrinin seçilməsi;

- Tarif strukturunun formalaşması;
- Tarif təsnifatının strukturunun inkişaf etdirilməsi;
- Gömrük rüsumlarının qorunması məqsədilə idxal olunan malın ölkə mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi üsulları.

Gömrük-tarif tənzimlənməsinin iqtisadiyyatda rolu malların dəyərinə təsirindən və milli bazarın qorunmasından, sərmayə yığılmasına təsir göstərməsindən, ayrı bir iqtisadiyyatın mənfiyyət dərəcələri və istehsal dərəcələrindən, eləcə də, milli və beynəlxalq şəraitdə istehsal balanslarına dərin təsir göstərməsindən asılıdır. Məsələn, "Gömrük tarifi haqqında" AR-nin Qanunu, xarici ticarətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas vasitəsi olan gömrük-tarif tənzimlənməsinin formalaşdırılması və tətbiqi qaydalarını, habelə daxili bazarın xarici bazar ilə effektiv ünsiyyətini təmin etmək yolu ilə AR-nin gömrük sərhədindən keçən mallar üzrə vergilərin yığılması qaydalarını müəyyən edir. Qanun gömrük tarifini belə müəyyənləşdirir: – “Tarif - dövlətin gömrük sərhədindən ixrac olunan mallara tətbiq edilən və XİF-ə uyğun olan sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcəsidir” (“Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2011).

Gömrük tarifləri ümumiyyətlə aşağıda sadalanan funksiyaları yerinə yetirir:

- Müxtəlif malların idxalı üçün rüsum dərəcələrinin fərqləndirilməsi üsulu ilə idxal prosesinin ən uyğun əmtəə strukturunu təşkil edir;
- Qiymətləndirmə mexanizminin ayrılmaz hissəsi kimi sosial xidmətlər və biznes fəaliyyətlərinin iqtisadi nəticələrinə təsir edir;
- Xarici rəqabətdən əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənən iqtisadiyyatın müxtəlif milli sektorlarını müdafiə edir;
- Fəal xarici ticarət siyasətini asanlaşdırmaq, malların ixracını asanlaşdırmaq, gömrük ittifaqlarını, azad ticarət zonalarını yaratmaq üçün mövcud ticarət danışıqlarında qarşı tərəfə təzyiq etmək;
- İdxal və ixrac, xarici valyuta xərcləri və daxilolmaların dərəcələrini optimallaşdırır və əlverişli ticarət balansını yaradır.

Tarif tənzimlənməsi konsepsiyası, xarici ticarət iştirakçıları xarici ticarət fəaliyyətini həyata keçirərkən, idxal olunan və ya ixrac edilən mallar üçün gömrük

rüsumlarını, prosedurlarını və qaydalarını tətbiq etməklə dövlətin xarici ticarətinə təsir göstərən bir sıra metodlardan ibarətdir. Bəzi ənənəvi gömrük tarifləri və qeyri-tarif tənzimlənməsinin, o cümlədən xarici valyu tanın və daha çox fəaliyyət sahələrində, xarici ticarətdə maliyyə vasitələrinin zənginləşdirilməsi daxil olmaqla, biznes əməliyyatlarına tətbiq olunan gömrük tariflərin səviyyəsi daha çox təsirlənir. Ümumiyyətlə, təcrübə göstərir ki, gömrük tarifi ölkələr üçün iqtisadi baxımdan əhəmiyyətini itirmir.

Gömrük tarifinin tənzimlənməsi dövlət səviyyəsində uzun müddət istifadə olunan xarici ticarətin tənzimlənməsinin əsas metodudur. Gömrük tarifi əsasən üç fiskal, proteksionist və balanslaşdırıcı funksiyanı həyata keçirir.

Gömrükdə proteksionizm ölkə iqtisadiyyatını qoruyan iqtisadi siyasətin bir vasitəsidir. Müasir dövrdə proteksionizm geniş anlayışdır. Bir tərəfdən gömrük mühafizəsi milli iqtisadiyyatı tutarsız mühakimə (iqtisadi təxribatlar) və mənfi təsirlərdən (dövri iqtisadi böhranlar, daxili bazarın gücünün zəifləməsi və s.) qoruyur. Gömrük tarif tənzimlənməsinin proteksionist funksiyası mövcud ölkələrlə ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafını tənzimləyir. Gömrük tarif tənzimlənməsinin proteksionist funksiyası mövcud olan ölkələrlə ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafından ayrılır. Dünya iqtisadiyyatı xarici iqtisadi əməkdaşlıq bu funksiyanın inkişaf üçün əlverişli şəraitdə qalır.

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya bir sıra ictimai əlaqələr və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin aktivləşdirilməsi ilə əlaqəli bir prosesdir. Xarici iqtisadi ticarətin aktivləşdirilməsi, şübhəsiz ki, daxili siyasi məsələlərin həllinə təsir göstərir. Daxili iqtisadi siyasətin əsas məqsədi konstruktiv quruluşu birləşdirən gömrük prosedurunun yerinə yetirilməsi üçün milli strukturun xarici bazarını həyata keçirməkdir. XX əsrin 50-60-cı illərində proteksionizmdən imtina xarici ticarətin inteqrasiyasına baxmayaraq, 1970-ci illərdə əks istiqamətdə tarazlıq və qeyri-tarif vasitələrindən daha aktiv və daha geniş proteksionizm vasitələri özünü göstərir. Dövlətin milli iqtisadiyyatın qorunması fəaliyyətinin mahiyyəti gömrük tarif tənzimləməsi, müasir gömrük mühafizəsi, yeni tənzimləmə və vəsaitlərin əhəmiyyətli dəyişməsi ilə fərqlənir. Onun coğrafi mövqeyi və ticarəti kənd

təsərrüfatı, toxuculuq, geyim, polad və s.-dən ibarət olan əlaqələrin neytral şəkildə qurulması üsulları inkişaf etmişdir. Bu, inkişaf etməkdə olan ölkələrin ənənəvi mal ixracından ibarətdir. İndi proteksionizmin bir neçə əsas formaları fərqlənir:

1. Fərdi və ya mallara qarşı seçilən ölkələr üzrə proteksionizm;
2. Müəyyən sahələr üzrə (əsasən, kənd təsərrüfatı müdafiəçiliyi adlanan kənd təsərrüfatı üzrə) proteksionizm;
3. Qeyri-hökumət təşkilatlar tərəfindən kollektivproteksionizm;
4. Gizli proteksionizmlə daxili iqtisadi siyasət metodları (daxili vergitutma, subsidiya və s.).

Gömrük-tarif tənzimləməsində fiskal funksiya kiçik əhəmiyyətə malikdir. Gömrük tarif tənzimləməsi və idxal rüsumlarının fiskal prinsipi maliyyə xərcləri ilə eynidir, çünki əsasən idxal üçün müəyyən edilir. Büdcə gəlirləri çıxılan ödənişlərdən əldə edilir.

Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Xarici ticarət fəaliyyətində iştirakçıların, habelə mal və xidmətlərin istehsalçıları və istehlakçılarının hüquqlarının və qanuni mənafelərinin dövlət tərəfindən qorunması;
- Xarici ticarət fəaliyyətində iştirakçıların bərabərliyi;
- Beynəlxalq müqavilələr üzrə dövlət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi;
- Dövlət tənzimləmə tədbirlərinin tətbiqinin etibarlılığı və obyektivliyi;
- Xarici ticarətdə dövlət orqanları tərəfindən əsassız müdaxilənin istisna edilməsi, iştirakçılara və bütövlükdə iqtisadiyyata ziyan vurulmaması;
- Dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək;
- Dövlət tənzimləmə sisteminin vahidliyi;
- Dövlət tənzimlənməsi metodlarının tətbiqi birliyi və s. (C.Q.Nuriyev, A.Ə. Əliyev, M.C. Atakişiyev, 2013).

Gömrük tarifi – ticarət siyasətinin məqsədlərini həyata keçirmək üçün istifadə edilən və ölkə iqtisadiyyatının gömrük tənzimlənməsi sahəsində gömrük

siyasətinin bir vasitədir və XİF-in mal nomenklaturasına uyğun olaraq vergi tutulan mallar üzrə rüsum dərəcələrini əks etdirir.

Gömrük bəyannaməsi – mal haqqında məlumat, seçilmiş gömrük proseduru və malların sərbəst buraxılması üçün zəruri olan digər məlumatlar olan müəyyən forma ilə tərtib olunmuş sənəddir.

Gömrük proseduru – gömrük məqsədləri üçün gömrük orqanının gömrük ərazisində və ya xaricində malların istifadəsi və (və ya) satış şərtləri və şərtlərini müəyyən edən bir sıra qaydalardır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası – gömrük əməliyyatları aparmaq üçün gömrük orqanları və xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən istifadə olunan malların təsnifatıdır (“Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2011).

Gömrük tarifinin tənzimlənməsi idxal və ixrac tariflərinin tətbiqinə əsaslanır. Gömrük tarif tənzimlənməsi ticarət siyasətinin gömrük vasitəsi, daxili və xarici bazarlar arasındakı münasibətlərin dövlət tənzimlənməsidir.

İxrac zamanı gömrük tarif dərəcələri (idxalda gömrük rüsumlarına məruz qalan malların sistemli siyahısı) gömrük tarif tənzimlənməsi üçün əsas vasitədir. İxrac tarifinin məzmunu məhsulların siyahısı (nomenklaturası), idxal olunan malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulları və vəzifələrin toplanması, malların mənşəyinin müəyyən edilməsi qaydaları, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasıdır.

İxrac zamanı gömrük tarif dərəcələrinin tətbiqi ixracın tənzimlənməsi üçün bir vasitədir. İstisna hallarda, təbii ehtiyatlar dünya bazarlarında və fərqli mövqələrdə olan ölkələr tərəfindən fərdi şəkildə istifadə olunur. Bəzi hallarda ixrac zamanı tətbiq edilən vergilər ixrac qiymətlərini ixracatın həcminə zərər vermədən artırır və dövlət tərəfindən əlavə valyuta mənfəətinin mənbəyi kimi xidmət edə bilər. Bununla yanaşı, müəyyən ixrac mallarına ixrac rüsumlarının tətbiqi yalnız xarici valyutada əlavə gəlir əldə etmək üçün deyil, həm də MDB ölkələrinin əksəriyyətinə xas olan müəyyən qrupların ixracını məhdudlaşdırmaq vasitəsi kimi dövlət tərəfindən həyata keçirilə bilər.

İdxal olunmuş mallar üzrə gömrük tariflərini formalaşdırarkən, tariflərin artması prinsipi yerli müəssisələrin xarici istehsalçılarla rəqabətini asanlaşdırmaq üçün şərait yaratmaq məqsədi ilə geniş istifadə olunur. Bu prinsip, emal dərəcəsi artdıqca, mallar üzərindəki gömrük rüsumlarının dərəcələrini artırmağa əsaslanmaqdadır. Praktikada bu mallar üçün ən aşağı dərəcələri, hazır məhsul və yüksək emal dərəcəsi olan məhsullar üçün ən yüksək göstəricini əks etdirir. Bu, ilk növbədə lazım olan xammal və mexanizmlərin idxalını stimullaşdırır ki, bu da dövlətin istehsal sənayesinin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Tarif tənzimlənməsi sahəsində də, məsələn, ən əlverişli əməliyyatın tətbiq edildiyi ölkələrdən gələn mallara idxal gömrük rüsumunun dərəcəsinin azaldılması, ya da əvvəlcədən ödənilmiş öhdəliklərin qaytarılmasına yaxud ödənişdən azad olunması şəklində bir imtiyaz sistemi mövcuddur.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının müasir şəraitində gömrük-tarif tənzimlənməsinin bütün elementləri beynəlxalq müqavilələrdə vahid şəkildə birləşdirilmişdir. Onların ən vacibi aşağıdakılardır:

- Nizamnaməsinə və saziş paketinə əsasən, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvləri arasında qüvvədə olan razılaşmalar, əsasən Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş (GATT);
- Eyniləşdirilmiş malların təsviri və kodlaşdırılması sistemi haqqında Konvensiya;
- TIR karnetinin örtüyü altında malların beynəlxalq daşımaları üzrə Gömrük Konvensiyası;
- Digər çoxtərəfli və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr (məsələn, ən çox üstünlük təşkil edən ticarət prinsipinin təmin edilməsi haqqında sazişlər).

Dövlətin siyasi və ticari yardımını xarici ticarətin inkişafına kömək edir. Dünya ticarətinin, onun artan liberallaşmasına meyilli olmasına baxmayaraq, iştirakçıların mütləq azadlığını nəzərdə tutan bir bazar mexanizmi deyil. Əsrlərin adət-ənənələrənə malik olan, müəyyən qaydalara əməl olunduqda əlverişli ola biləcək düzgün müəyyən edilmiş hüquqi bir məkandır.

Hal-hazırda dünyada beynəlxalq, regional, sənaye prosedurlarının inkişafı, təkmilləşdirilməsi, qaydaları, nümunəvi sənədləri təkmilləşdirilməsinin, habelə müəyyən edilmiş qaydada və razılaşdırılmış ümumi öhdəliklərin və tələblərin yerinə yetirilməsindən sonra beynəlxalq statusa malik bir çox peşə və təşkilat var. Beynəlxalq təşkilatlardan əlavə, hökumətlərarası müqavilələrin və protokolların imzalanması yolu ilə ikitərəfli hökumətlərarası səviyyədə ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi həyata keçirilir.

Bu cür ən səlahiyyətli və təmsil olunan beynəlxalq təşkilatlardan biri Ümümiyyəticarət Təşkilatıdır (ÜTT). ÜTT dünya ticarətinin tənzimlənməsində vacib rol oynayan universal təşkilat olub, çoxtərəfli ticarət müqavilələri əsasında ölkələr arasındakı ticarətin tənzimlənməsinə zəmin yaradır. Beynəlxalq ticarətdə mövcud olan ziddiyyətli məqamların mövcudluğunun ondan yaranması ilə əlaqədardır. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi zərurəti hələ 1929-1933-cü illərdə baş verən dünya iqtisadi böhranı zamanı yaranmışdır. Belə ki, həmin illərdə dünya səviyyəsində ticarət münasibətlərini tənzimləyən beynəlxalq təşkilatın olmaması beynəlxalq ticarətin həcmi 50%-ə qədər azalmasına səbəb olmuşdur (K.S.Cabbarova, 2018).

Yüksək gömrük baryerləri olan alıcılar tərəfindən azad ticarətin həyata keçirilməsi və milli sərhədlər daxilində malların dövriyyəsi modelinin idarə edilməsi dünya iqtisadiyyatının ən çox üstünlük təşkil edən ticarət əməliyyatı prinsipinə əsaslanır. Bu, resursların ayrılması və daha yaxşı maddi rifah səviyyəsinə çatdırılması baxımından daha təsirli ola bilər. Müqayisəli xərclərin prinsipinin həyata keçirilməsi hər bir ölkənin istehsalat xərcləri digər ölkələrdəki xərclərdən nisbətən aşağı olan və istehsal qiymətləri digər ölkələrə nisbətən daha yüksək olan mallar üçün mübadilə edən məhsullar üzrə ixtisaslaşmasına yönəldilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Hər bir ölkənin bu prinsipə riayət etməsi şərtiylə, dünya birliyi, dünya resurslarının səmərəli istifadəsi yolu ilə daha çox real gəlir qazanaraq beynəlxalq ixtisaslaşmanın üstünlüklərindən tam istifadə edə biləcəkdir.

Liberalizmin antipodası proteksionizm – yerli istehsalçılar, daxili bazarda mövcud olan ucuz xarici mallarla rəqabətdən qoruyan bir gömrük baryer sistemi vasitəsilə milli istehsalın və bazarın qorunmasına yönəldilmiş siyasətlərdir.

Xarici ticarətdə liberalizm əksinə, rəqabəti stimullaşdırılmasını hədəfləmək, monopoliyanı məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyır, çünki xarici firmaların rəqabəti yerli şirkətləri daha çox enerjiyə və resursa qənaət texnologiyasına keçməyə, xərcləri azaltmağa, texnoloji inkişafı təşviq etməyə və istehsal keyfiyyətini artırmağa məcbur edir. Buna görə də, iqtisadçıların əksəriyyətinin azad ticarəti iqtisadi cəhətdən sağlam bir fenomen kimi təsəvvür etməyi təəccüblü deyil.

Sənayeləşmiş ölkələrin gömrük tarifləri, bir qayda olaraq, çox mərhələlidir, yəni eyni məhsul mənşə ölkəsinə görə müxtəlif qiymətlərdə bazara daxil ola bilər. Ən yüksək vergi dərəcəsi ehtiva edən ümumi tariflərin səviyyəsi ən çox üstünlük verilən ölkələrin tətbiq prinsipini sevməyən dövlətlərə aiddir. Bu, ən əlverişli rejim altında (ya da ən çox üstünlük verilən qayda) beynəlxalq ticarətdə bir-biri ilə ittifaq quran dövlətlər arasındakı iqtisadi sazişləri, üstünlükləri və faydaları (vəzifələr, vergilər, haqlar və s.) hər hansı bir üçüncü ölkənin bu vəziyyətdən istifadə edib faydalanma hüququna malik olması başa düşülür.

İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük tarifləri inkişaf etməkdə olan ölkələrdən malların idxalına qoyulan preferensial vəzifələri əhatə edir. İnkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrin mallarına üstünlük verdiyi preferensial rüsumlar BMT (UNCTAD) çərçivəsində yaradılmış ümumi preferensiya sisteminə daxil edilir. Gömrük-tarif tənzimlənməsi praktikasında advalor rüsumlar çox yayılmışdır. Bu baxımdan idxal mallarının dəyərinin qiymətləndirilməsi üsullarının çox əhəmiyyətli dərəcədə tətbiqi malların qiymətinin müəyyənləşdirilməsindən asılıdır, bu da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İstifadə olunan metoddan asılı olaraq malların qiyməti 20-50%, bəzi hallarda isə 2 dəfə artırıla bilər. Buna görə də, idxal olunan malların qiymətinin müəyyənləşdirilməsi üsulları həm də rüsumların həcmnin hesablanması üçün vacibdir.

Gömrük-tarif tənzimlənməsinin praktik rolunu (idxal mallarının qiymətinə dəyər maneəsi yaratmaq) daha çox diqqət çəkir. Bu rol hər bir məhsul növünə fərqlidir.

Bəziləri (xammal, bəzi yarımfabrikat məmulatlar) daha az əhəmiyyətlidir və bəziləri hazır sənaye məhsulları və kənd təsərrüfatı malları) çox vacibdir. Gömrük rüsumu – bu cür idxalın və ixracın vacib şərtləri malların ölkənin gömrük ərazisinə idxal və ya ixrac edildiyi zaman gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilmir.

Ümumiyyətlə, dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətini tənzimləyən tarif alətlərinin rolu məhdud deyil. Tarif rejimi tənzimləyicilərindən fərqli olaraq, gömrük-tarif tənzimlənməsi əsasən gizlilik və davamlılıq xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üsulları iki qrupa ayrılır – iqtisadi və inzibati tənzimləmə metodları. İqtisadi tənzimləmə üsulları ticarət siyasətinin iqtisadi vasitələrinə – gömrük tariflərinə, vergilərin və gömrük rüsumlarının tətbiqinə əsaslanır. Eyni zamanda, onların tam əməliyyat müstəqilliyi qorunur. Belə tədbirlər bazar münasibətlərinə daha çox uyğundur və buna görə də bazar iqtisadiyyatında birbaşa xarici investisiyanı tənzimləməkdə əsas rol oynayır. Gömrük tarifi xarici ticarət dövriyyəsinə buraxıla malların qiymətinin tənzimlənməsi üsulundan təsirlənir. Beləliklə, tariflərin tətbiqi idxal olunan malların dəyərini artırır, lakin alıcılara bahalı xarici malları və ya ucuz məişət malları satın alma seçimini təqdim edir. Gömrük tarif tənzimlənməsi əsasən daxili bazarı xarici rəqabətin zərərli təsirlərindən qorunmasına yönəlib. Gömrük tarifləri birbaşa xarici investisiyanın ən mühüm iqtisadi tənzimləyicisidir və dövlətin xarici iqtisadi birja siyasəti həyata keçirilir. Xarici ticarətin tənzimlənməsi üzrə tarif metodu da ÜTT-nin xarici ticarəti tərəfindən göstərilən prinsiplərə uyğun gəlir.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra ölkə ərazisində, iqtisadi inkişafda geriləməyə, məhsuldar sahələr zəifləməyə başladı, bu kimi amillər nəticəsində vəziyyət mürəkkəbləşdi. Beləliklə, tələbat və təklifdə kompleks obyektiv faktorlar köhnə Sovet iqtisadiyyatını çətin vəziyyətdə qoydu. Bir tərəfdən əmtəyə olan kəskin çatışmazlıq var idi, digər tərəfdən, texniki cəhətdən zəifləmiş Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ölkələrindəki istehsalçılar qısa müddətdə artan ictimai tələbatı ödəmək potensialını itirirdilər. Bu vəziyyətdə, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına açılması yolunda hər bir addımı diqqətlə nəzərdən keçirilməli və təhlil edilməli, tənzimləmə sahəsində inkişaf məqsədli qərarlar verməli və yerli

istehsalın güclü, sərt xarici rəqabətdən qorunması üçün kifayət qədər ağıllı olmalıdırlar. Daxili bazar bu zaman əhəmiyyətli çatışmazlıqlar və üst-üstə düşən ehtiyaclar ilə üzləşirdi. MDB ölkələri və qeyri-mütəşəkkil inkişaf edən ölkələr dünyanın bir çox ölkələrindən fərqli olaraq dünya bazarında dəyişikliklər etməyə başlayan dünya iqtisadiyyatında minimum idxal rüsumlarını formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək iqtidarında olan milli rəqibdir.

Buna baxmayaraq, demək olar ki, bütün Asiya və Latin Amerikasısı ölkələrində, yeni sənaye ölkələri daxili bazarın əldə edilməsində effektiv daxili istehsalın formalaşmasını və yüksək səviyyəli tarifləri əhatə etmişdir. Məsələn, 80-ci illərin sonlarında və 90-cı illərin əvvəllərində Hindistanda (1990-cı ildə), Çin (1992-ci ildə) - 44.9, orta hesabla işlənmiş məhsulların orta riyazi göstəriciləri və orta tarif dərəcələri müvafiq olaraq 84.1% və 93.6% və Taylandda(1993-cü ildə) 47,2% və 43,7%, Filippində (1989-cu ildə) - 28,0 və 28,9%, İndoneziyada (1993-cü ildə) - 2,03 (25.4%), Malayziyada (1991-ci ildə) 17.8% və 14.4%, Braziliyada (1991-ci ildə) 26.3% və 32.2%.

Ümumiyyətlə, MDB ölkələrində gömrük siyasətinin islahatı ilk illərdə bütün gömrük tarif tənzimlənməsi və gömrük idarəetmə sistemləri ümumi məhsuldarlıq səviyyəsində liberaldır. İlk pillədə tarif dərəcələri effektiv olur və bunun fərqli olması fərdi və kombinə edilmiş xərclərin arasındakı az fərqlənmə və səviyyə ilə hədəfə doğru yönəlməyə icazə vermir. Gömrük nəzarəti sistemi idarə olunmayan marka bəyannaməsi, gömrük dəyərinin çıxarılması, birbaşa qaçaqmalçılıq və sui-istifadə imkanları daxil olmaqla digər növ cinayətlərin uzun müddət qeyri-mümkün olduğunu sübut etmişdir.

Aydındır ki, bu, MDB ölkələrində bu vəziyyətdə idxalatın artması müşahidə olunur, faktorların bütün növlərini nəzərə alaraq, böhran ağırlaşır və bazar mövqelərinin kəskin çatışmazlığını hiss edən istehsalçılar maliyyə resurslarına qənaət edə bilmir. Nəticədə, bəziləri daxili bazarı istehsal sahələrinin mövcudluğunu təhdid edən idxal edilmiş məhsullarla sərt şəkildə doldurur. Bəzi hallarda idxalın genişləndirilməsi parametrləri iqtisadi təhlükəni artırır.

Gümrük tarif siyasəti hesabat dövründə özünəməxsus funksiyaları, fiskal və proteksionist funksiyaları həyata keçirir və bu tədbirlər öz effektini göstərə bilmir. İdxal rüsumlarının yığılı zəifləyir və eyni zamanda milli istehsalçıların malları daxili bazarda idxal olunmuş mallar tərəfindən sıxılır. İslahatın ilk illərində tarif dərəcələri ticarət siyasətinin mənfi və müsbət nəticələrini balanslaşdırır və milli iqtisadi rifahı maksimuma çatdırmaq üçün zəruri olan mühit yaradırdı. Malların idxalını real olaraq artırdığı üçün milli sənayesi və əkinçilik çökür. Əsas problem isə ümumi idxalın böyük bir maneə deyil, məhsulun yüksək konsentrasiyası ilə birbaşa rəqabətidir. Beləliklə, qloballaşma proseslərinə baxmayaraq, heç bir ölkə xarici ticarət tənzimləyicilərinin zəngin vəsaitlərindən xilas olmaq üçün tələsmir. Təcrübə göstərir ki, bu cür tədbirlər xüsusilə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar üçün qeyri-sabitdir.

1.2. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri, forma və vasitələri

Gömrük tarifləri xarici iqtisadi fəaliyyətin ən mühüm iqtisadi tənzimləyicisidir və dövlətin xarici iqtisadi mübadilə siyasətini həyata keçirir. Xarici ticarətin tənzimlənməsi üçün tarif metodu ÜTT tərəfindən xarici ticarət üçün müəyyən olunan prinsiplərə uyğun gəlir. Bu tənzimləməyə əsasən, gömrük tarifləri müvafiq razılaşma əsasında dayandırılır.

Mürəkkəb çoxtərəfli tariflərdə bir neçə tarifi tətbiqi qanunauğunluğudur. Ən yüksək tarif dərəcələri avtonom ödənişlərdir, ticari və iqtisadi əməkdaşlıq sazişlərinin imzalanmadığı ölkələrin mallarına tətbiq edilir. İqtisadi əməkdaşlığın əmtələri nisbətən aşağı vergilər və mallar üçün əlverişli şəraitin üstünlüyünə malikdirlər. Bu ödənişlərə konvensiyalar deyilir.

“Ümumi preferensiya sisteminə” daxil olan ölkələrin mallarına, eləcə də, BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransının (UNCTAD) tərkibinə daxil olan digər inteqrasiya ittifaqının üzvlərinə aşağı gömrük rüsum dərəcəsi tətbiq edilir.

Gömrük tarif tənzimlənməsinin məqsədləri:

- Ölkəyə idxal olunan əmtəə strukturunun rasyonallaşdırılması;

- İxracın və idxalın rasional nisbətinin saxlanması, ölkədə valyuta gəlirləri və xərclərinə ;
- Ölkənin gömrük ərazisinə valyuta aktivlərinin idxalına və ixracına effektiv nəzarət;
- Ölkədəki malların istehsalı və istehlakı prosesində mütərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;
- Milli iqtisadiyyatın xarici rəqabətin zərərli təsirlərindən qorunması;
- Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanı səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi (Tahirli A.M., 2018).

Xüsusilə, bazar iqtisadiyyatında XİF-in tarif tənzimlənməsində gömrük rüsumları əvəzədməz rola malikdir. Dövlətin köməyi ilə müəyyən məhsulların idxalı və ixracı, xarici iqtisadi fəaliyyətdə müəyyən iqtisadi, elmi, texniki, ekoloji, valyuta və maliyyə siyasətləri stimullaşdırıla, məhdudlaşdırıla bilər və iştirakçıların mühüm istiqamətlərdə fəaliyyətləri, milli maraqları həyata keçirilə bilər. Gömrük rüsumlarını təyin edərkən iki yanaşma nəzərə çarpır – fiskal yanaşma və monetar yanaşma. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gömrük rüsumlarının müəyyənləşdirilməsində fiskal yanaşma üstünlük təşkil etmiş və rüsumlar dövlət gəlirlərinin əhəmiyyətli mənbəyi hesab edilmişdir.

XX əsrin ortalarından başlayaraq, gömrük rüsumlarını azaltma tendensiyası hakim olmağa başladı və monetar yanaşma önə çıxdı. Bu vəziyyətdə mal qrupları və xüsusi məhsullar üzrə gömrük rüsumları normasına tələbat artdı. Bir qayda olaraq, əmtəə qruplarında ümumi tanınan yerli və dünya qiymətləri arasındakı fərq nəzərə alınmağa başlandı.

İdxal rüsumları aşağıdakı meyarlara əsaslanır:

- Bütövlükdə dövlətin iqtisadi maraqları;
- Yerli istehsalçıların və istehlakçıların maraqları;
- Malların idxalına ölkə iqtisadiyyatının tələbi;
- Sənaye və yeyinti məhsullarının idxalının mümkünlüyü;
- Birbaşa əlaqələrin faydaları, istehsalat sahəsində əməkdaşlıq;

- Malların idxalını onların dərəcələrindən asılı olaraq artırmaq və ya qarşısını almaq;
- Xammal və onun komponentlərinin idxalı ilə əlaqədar güzəştlər etməklə ixrac edilən məhsulların istehsalına yardım;
- Bəzi malların idxalı ilə məhdudlaşdırılmasının və ya onların dövlət büdcəsindəki gəlirlərinin artımının məqsədəuyğunluğu;
- Qarşılıqlı güzəştlər üçün ödənişlərin səviyyəsini manevr etməyə imkan verən dövlətlərarası ticarət danışıqlarına müdaxilə.

Bazar iqtisadiyyatının və xarici ticarətin liberallaşdırılmasında gömrük rüsumları XİF-in mühüm tənzimləyicisi olmuşdur.

İnkişaf etmiş ölkələrdə xammal və ərzaq idxalı güzəştli və ya minimum ödənişlərə tabedir. Xammaldan əldə edilən məhsullar istehsala məruz qalma dərəcəsinə görə gömrük rüsum dərəcəsi tətbiq edilir və əlbəttə ki, xammalın məruz olduğu istehsal gömrük rüsumunun nisbəti müvafiq olaraq yüksələ və ya azaldıla bilər.

Müasir gömrük tənzimləməsi milli iqtisadiyyatın qorunmasındakı fəaliyyətlərinin özünü gömrük orqanlarının köməyi ilə dəyişdirən yeni tənzimləmə üsulu və vasitələri ilə fərqlənir. Daha çox coğrafi mövqe və əmtəə istehsalının tənzimlənməsi qeyri-tarif üsullarının seçilməsi ilə xarakterizə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrin əlaqələrində kənd təsərrüfatı, tekstil, geyim, polad və s. kimi məhsullara qeyri-tarif tənzimlənməsi üsulları tətbiq edilir. Adətən inkişaf etməkdə olan ölkələr arasındakı ticarətdə sənaye mallarının ixrac əməliyyatları inkişaf etməkdədir.

Bəzi əsas qoruma formaları fərqləndirilir:

1. İndividual ölkələrə və ya individual mallara qarşı seçici qoruma;
2. Müəyyən sahələri müdafiə edən qorunma (ilk növbədə, qorumaçılıq çərçivəsində aqrar sahənin qorunması);
3. Üzv olamayan ölkələrlə dövlət qrupları tərəfindən kollektiv qoruma;
4. Daxili iqtisadi siyasət metodları (daxili vergitutma, subsidiya və s.) ilə gizli qoruma.

Vergilər və gömrük rüsumları bütün İEOÖ üçün xarici ticarətə aiddir. Çox az inkişaf etmiş olan 20 ölkədə vergilər və gömrük rüsumları büdcə gəlirinin dördü birini yaxud 25%-dən çox hissəsini əhatə edir. Qana, Myanma, Şri-Lanka, Tailand, Malaziya, İndoneziya, Kolumbiya daxil olmaqla ölkələrdən bəzilərinə bu 40%-dən çoxdur.

Gömrük siyasətində nəzarət, balanslaşma və proteksionist kimi funksiyaları prinsip etibarını ilə bunların hər biri ölkə iqtisadiyyatında eyni dərəcədə rol oynayır.

Lakin hazırda təcrübələr göstərir ki, gömrük ancaq nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Büdcə qanununa və başqa normativ hüquqi aktlara əsasən, gömrük orqanları tərəfindən say göstəricilərinə görə pul ödənişləri yerinə yetirilir. Respublika büdcəsinin hər il 25-40%-i gömrük ödənişlərinin gəliri hesabına ödənilir. Lakin bu rüsumlar gömrük siyasətinin aləti olan gömrük nəzarətinin qaydalarının yerinə yetirilməsini mürəkkəbləşdirir.

Məsələyə birtərəfli yanaşma ölkənin xarici partnyorlarını razı salmır. Xarici investorlar gömrük siyasətində nəzarətin yumşaldılmış yeni üsulunun yaradılması halından istifadəni əsas götürürlər. Ancaq yumşaldılma yox bəzi güzəştlərin tətbiqi xarici investorların ölkəyə daha çox axınını sürətləndirə bilər.

Xarici investorlar ölkəyə sərmayə qoyuluşu məqsədilə gətirilən xarici avadanlıqların bəzən uzun müddət sərhəd keçid məntəqələrində qalması, nəzərdə tutulduğu müddətdə avadanlıqların gətirilib qurulmaması, onları sərmayə qoyuluşundan daşıdırmaqla sərmayə qoyuluşlarına mənfi təsir edir.

Daxili bazarın qorunmasında üçün qeyri-tarif tənzimlənməsinin üsulları da tətbiq edilir. Bu metodun əsas məqsədi idxalçı ölkənin rəqabət qabiliyyətini və milli sənaye qorunmasını artırmaqdır. Qeyri-tarif tənzimlənməsinin tədbirləri aşağıdakılardır:

- Yüksək tarif dərəcəsi;
- Valyuta nəzarəti;
- Lisenziyalaşdırma;
- Kəmiyyət nəzarəti (kvota) tədbirləri;
- Texniki tədbirlər.

Rüsumlar – gömrük rüsumunun növlərindən gömrük orqanları tərəfindən idxal olunan və ya ixrac edilən gömrük ərazilərinə gətirilən mallardan tələb olunan ödənişlərdir. Gömrük rüsumlarını formalaşdırarkən onların iqtisadi məsuliyyəti və funksiyaları nəzərə alınır. İqtisadi ədəbiyyatlarda gömrük rüsumlarının iqtisadi funksiyaları haqqında heç bir fikir yoxdur. Bazar iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və xarici iqtisadi azadlıq sahəsində gömrük rüsumları xarici iqtisadi fəaliyyətin mühüm tənzimləyicisi hesab edilir. Gömrük orqanları dövlətin yardımını ilə idxal və ixrac əməliyyatları zamanı malların eyni rüsum dərəcəsində olması rəqabəti tənzimləyir, konkret iqtisadi, elmi, texniki, ekoloji, valyuta-maliyyə təmin edir. Rüsumlar qiymət kateqoriyasına daxil edilir. Bu, xüsusi müəyyən edilən individual mallara tətbiq edilən ödənişlərdir.

1.3. Qloballaşma şəraitində gömrük tarif tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətləri

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Beynəlxalq ticarətin iştirakçısı olan əsas ölkələrin gömrük və tarif tənzimlənməsində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Transmilli şirkətlərin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi nəticəsində istehsalın bölüşdürülməsi, yəni ayrı-ayrı istehsal prosesində ölkələrin beynəlxalq ixtisaslaşması və müvafiq olaraq aralıq mallarda (komponentlərdə) xarici ticarətin intensivləşdirilməsi müşahidə olunur.

Transmilli Korporasiya (TMK) fəaliyyətinin orbitinə daxil olan transsərhəd istehsal zəncirləri onlarla ölkənin yüzlərlə sənaye müəssisələrini əhatə edir və onların bir birlərindən iqtisadi cəhətdən qarşılıqlı asılılıqlarını gücləndirdi. Texnologiyanın modifikasiyası və istehsalın təşkili xarici ticarət maneələri ilə bağlı fikirlərini dəyişdi, və bununla da gömrük- tarif tənzimlənməsinə də təsir göstərmiş oldu..

İstehsalın qloballaşması kontekstində gömrük və tariflərin tənzimlənməsində baş verən ümumi tendensiyalar aşağıdakılardır:

- Tarifin proteksionizliyinin azaldılması

- Gömrük tarifinin strukturu və gömrük işinin müəyyən sahələrinin unifikasiyası

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştirak edən ölkələrdə tarifi proteksionizminin zəifləməsi aşağıdakı yollarla baş vermişdir :

1. Çoxtərəfli razılaşma əsasında (40-cı illərin sonundan bəri);
2. Bütün mallar və ya müəyyən qrupları üzrə güzəştli ticarət rejimi tətbiq edilən ikitərəfli və ya regional gömrük-tarif ittifaqları (50-ci illərin sonundan);
3. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə (1970-ci ilin əvvəlindən) və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrə (1990-cı illərin əvvəllərindən) birtərəfli tarif pereferehsiyaları tətbiq etməklə;
4. Milli məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq, inflyasiya ilə mübarizə, ticarət və siyasi səbəblərə görə ayrı-ayrı ölkələrə birtərəfli kömrük rusumlarının azaltmaqla.

2017-ci ildə Dünya Bankının ekspertləri tərəfindən təqdim olunmuş “Dünya Ticarət Göstəriciləri” Hesabatında göstərilir ki, son illərdə dünyada orta hesabla idxal tarifləri 10,2% -dən 5% -dək azalıb .

Yüksək iqtisadi potensiala malik və qlobal iqtisadiyyatda aparıcı mövqeyə malik olan inkişaf etmiş ölkələr, ilk növbədə ABŞ və Avropa Birliyi ölkələri idxal tarifini liberallaşdırması təşəbbüsü ilə çıxış edən ilk ölkələrdəndir. Çoxtərəfli razılaşma əsasında rüsumların azaldılması və ləğv edilməsi 70 il bundan əvvəl başlamış və 1948-ci ildən mərhələli GATT danışıqları və 1995-ci ildə Uruqvay Raundunu çərçivəsində yeddi razılıq danışıqların nəticəsi olaraq həyata keçirilmişdir.

1960-cı illərə qədər GATT-ın gündəlik mövzuları 4 müzakirə raundunda tətbiq ediləcək tariflər təşkil edilmişdir. Həmin dövrdə təşkilata daxil olan ölkələrin sayı da 23-38 arasında dəyişmişdir. Ancaq daha sonralar 1964-1967-ci illərin müzakirə raundunda ölkələrin sayı 62-yə çatmış və gündəlik mövzulara antidempinq tədbirlər də daxil edilmişdir. XX əsrin 70-ci illərindəki müzakirə mövzuları tariflər, tarifdən kənar tədbirlər və rauddakı razılaşmalar olmuşdur və ölkələrin sayı 100-ü keçərək 102-yə çatmışdır. 1984-1994-cü illər arasında

Uruqvay Raundunda ən uzunmüddətli və daha əhatəli müzakirələr meydana gəlmişdir. Həqiqətən də, Uruqvay Raundu bundan əvvəlkilərdən daha çox əhatəli və geniş tərkibli olmuşdur. Bu raunddan əvvəlki 7 turda müzakirələr gömrük rüsumlarının azaldılması istiqamətində aparılmışdır. Həqiqətən, Uruqvay Raundu, bundan əvvəlkilərdən daha çox əhatəli və geniş tərkibli olmuşdur. Bu dövrdə üzv ölkələrin sayı 123-ə yüksəlmişdir. Aşağıdakı cədvəldə GATT-ın 8 raundunu daha aydın nəzərdən keçirmək olar (cədvəl 1.1):

Tarif maneələrinin liberallaşdırma mexanizminin mühüm elementi çoxtərəfli danışıq iştirakçıları tərəfindən, ciddi şəkildə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, gələcəkdə tarif dərəcələrini yüksəltməmək haqqında üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərdir (rüsum dərəcələrinin "əlaqələndirmə"-si öhdəlikləri).

Çoxtərəfli danışıqlar zamanı sənaye malları üzrə beynəlxalq ticarət iştirakçıları arasında tarif baryerlərinin daha da azaldılması barədə razılaşmalara nail olunmuşdur: məsələn, ABŞ, Kanada, Aİ və Yaponiya ölkələri arasında geniş çeşidli mallar (tibb, tikinti texnikası, narkotik, və s.) qarşılıqlı rüsumsuz ticarətlə bağlı razılaşmalar əldə edilmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələr qarşılıqlı surətdə çoxtərəfli sazişlər əsasında qarşılıqlı şəkildə gömrük rüsumlarını azaltmışlar. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə tarifi proteksionizminin azaldılmasına əsas təsiri milli iqtisadi siyasət prioritetlərinin həyata keçirilməsi edir. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksək differensasiyaya malik ölkələrə tətbiq olunan orta rüsum dərəcələrində geniş pərakəndəlik müşahidə olunur ; düşük gəlir səviyyəsi olan dövlətlər isə daha tez-tez gömrük – tarifi vasitəsilə qorunmaga müraciət edirlər.

Müasir qloballaşma dövründə gömrük-tarif siyasətinin məqsəd və prioritetlərini dəyişdirilməsi daha qabarıq görünür. Əgər 90-cı illərdə MDB ölkələri kimi Azərbaycan da idxal tarifindən istifadə edərək öz bazarını xarici rəqabətdən qorumağa və büdcə problemlərini həll etməyə çalışırdısa, müasir dövrdə, gömrük və tarif tənzimlənməsindən iqtisadi inkişafı, daxili iqtisadiyyatın yenidən qurulması və modernləşdirilməsini stimullaşdırmaq və dəstəkləmək üçün tətbiq edilir. İndi ölkələr şirkətlərinin rəqabət mövqeyini gücləndirmək üçün tarif

tədbirləri, milli rəqabət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş dinamik və davamlı iqtisadi inkişafın ümumi strategiyasına böyük müsbət təsir göstərə bilər.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA XARİCİ ƏLAQƏLƏRİN GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrin gömrük tarif tənzimlənmənin dünya bazarına çıxışına təsiri

Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında bazar mexanizminə dövlətin müdaxiləsi siyasətinin tədqiqi iqtisadi nəzəriyyənin aktual problemlərindən birinə çevrilmişdir. Dövlətlər dünya iqtisadiyyatına fəal şəkildə qoşulmaqla bir tərəfdən öz müvafiq ehtiyatları olmasa da, belə cəmiyyətin tələbatını daha yaxşı ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəliliyini formalaşdırmaq və s. kimi məsələləri həll etmək, digər yandan öz əmək bölgüsündəki üstünlükləri həyata keçirmək imkanı əldə edirlər.

Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında baş verən köklü keyfiyyət dəyişikliklər nəticəsində beynəlxalq iqtisadi münasibətlər mürəkkəb və dinamik sistemə çevrilmiş və bu sistemin hər ölkənin iqtisadiyyatının inkişafına təsiri xeyli güclənmişdir. Bu baxımdan deyə bilərəm ki, çağdaş dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi onun dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyanı nəzərdə tutur ki, buna isə indiki şəraitdə məqsədyönlü xarici siyasət aparılması nəticəsində nail olmaq mümkündür. Başqa sözlə müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyası XİF-in beynəlxalq hüquqi normalarına və dünya təcrübəsindən qaynaqlanan, milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyələrini və perspektivləri də daxil etməklə, müasir tələblərə cavab verən mükəmməl və aktiv dövlət tənzimlənmə sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur. Həmçinin, bu onunla şərtlənir ki, müasir şəraitdə zəif və gənc İEOÖ-in sənayesi onların geridə qalmış əyalət “statusunun” saxlanılmasına xidmət edən xarici rəqabətin hücumlarından, o cümlədən, dempinq siyastindən qorunmağa sadəcə olaraq məcbur olurlar. Ona görə ki, istənilən məhsulun istehsalında nisbi üstünlüyə malik olmaq üçün, həmin istehsalın yaranması və inkişafı məqsədi ilə müəyyən vaxta ehtiyac yaranır ki, buna azad ticarət mövcud olduğu halda mövcud rəqabət şəraitində əldə etmənin mümkünlüyü olmur.

Aparılan təhlil göstərir ki, müasir dövrdə xarici iqtisadi fəaliyyətin milli tənzimlənmə sistemləri bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlər malikdir. XİF-in çağdaş

dövlət tənzimlənməsi sistemlərinin ən mühüm xüsusiyyəti onların möhkəm hüquqi baza əsasında formalaşmasıdır. Belə ki, demək olar ki, bütün ölkələrdə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi bu sahədə dövlətin icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyət hədlərini və xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin hüquqi və vəzifələrini dəqiq müəyyən edən qanunlara əsaslanır.

Hazırda Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tarif tənzimlənməsində əsas yeri idxal gömrük rüsumları tutur. Gömrük tarifi daxili vergi sistemi ilə birlikdə ölkədə iqtisadi mühiti (qiymətlər, mənfəət, müəssislərin rentabelliyi, milli valyutanın vəziyyəti) tənzimləyir gömrük tarifinin aktiv hissəsi gömrük rüsum dərəcələridir. İdxal gömrük tarifi aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- İdxal olunan müxtəlif mallara fərqli gömrük rüsum dərəcələri tətbiq etmək yolu ilə idxalın optimal əmtəə tərkibini formalaşdırmaq;
- Qiymət əmələ gətirmə mexanizminin təkib hissəsi olmaqla müəssislərin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə və sosial vəziyyət təsir göstərmək;
- Ayrı-ayrı milli istehsal sahələrini rəqabətin ziyan vura biləcək təsirlərdən qorumaq;
- Fəal xarici ticarət siyasəti yürütmək (milli əmtəələrə xarici bazarlara çıxarılması şəraitini yaxalaşdırmaq məqsədi ilə aparılan ticarət danışıqlarında tərəf müqabillərə təzyiq göstərməyə ATZ və gömrük ittifaqları yaradılmasında iştirak etməyi imkan verir);
- Ölkənin ixrac və idxalının nisbətini, beləliklə də valyuta gəlirləri və xərclərinin nisbətini optimallaşdırmaq nəticədə əlverişli ticarət balansına nail olmağa kömək etmək;
- Bütçə gəlirlərini artırmaq və s. valyuta-maliyyə milli əmtəə istehsalçılarının maliyyə yardımları, milli ixracatlara və ixrac və idxal üçün əmtəə istehsalçılarının yardım tədbirləri (vergi, kredit və s.) və milli valyutanın məzənnəsinə təsir göstərmək üçün bank uçot dərəcələrinin və borc faizlərinin dəyişdirilməsi üzrə həyata keçirilən tədbirləri əhatə edir (C.Q.Nuriyev, A.Ə. Əliyev, M.C. Atakişiyev, 2013).

Cədvəl 2.1-də 8 il ərzində ümumi olaraq büdcə daxil olmalarında artım müşahidə edəcəyik. Bu məsələni daha ətraflı araşdırsaq, büdcə daxilolmalarındakı daha çox payın ƏDV-nin təşkil etdiyini görürük. ƏDV 2011-ci ildə 834 ,99 mln. AZN, 2018-ci ildə artaraq 2 340,79 mln. AZN-ə yüksəlmişdir. Gömrük rüsumunun göstəricisi 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən azaldığını və növbəti illərdə artımın müşahidə olunduğunu görürük. Müvafiq olaraq, 2011-ci ildə 231,58 mln. AZN-dən 2012-ci ildə 230,62 mln. AZN-ə enmiş və yenidən yüksələrək, 2018-ci ildə 883,15 mln. AZN olmuşdur. Aksizin göstəricisi 2011-ci ildən 2013-ci ilə qədər artım müşahidə etsək də, 2014-cü ildə azalma baş vermişdir və yenidən artım müşahidə olunmuşdur. Müvafiq olaraq, 62,76 mln. AZN-dən 81,34 mln. AZN-ə yüksəlmiş, 57,04 mln. AZN-ə qədər azalmış və 2018-ci ildə 169,96 mln. AZN-ə yüksəlmişdir. Yol vergisinin göstəricilərində 2011-ci ildə 12,20 mln. AZN-dən 2013-cü ildə 17,58 mln. AZN-ə qədər artmış, 2014-cü ildə 16,87 mln. AZN-ə qədər azalma, 2016-cı ildə 83,24 mln. AZN-ə qədər artmış, 2017-ci ildə yenidən azalma baş verərək, 34,79 mln AZN olmuş və nəhayət 2018-ci ildə 40,16 mln. AZN-ə yüksəlmişdir. Büdcə daxil olmalarına ümumi göstəricilərlə nəzər salsaq, 2011-ci oldən 2018-ci ilə qədər kəsintisiz artımı müşahidə edirik. Müvafiq olaraq, 1 141,53 mln. AZN-dən 3 434,06 mln. AZN-ə yüksəlmişdir.

Son illər ərzində gömrük tarif tənzimlənməsində idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək, ixracı stimullaşdırmaq, daxili istehsala şərait yaratmaq istiqamətində əsaslı işlər görülmüş, bu isə öz növbəsində milli iqtisadiyyatın xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən qorumaq üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Hər bir dövlətin inkişafında müəyyən addımlar var ki, bu addıma uyğun iqtisadi siyasət reallaşdırılır. Buna görə də gömrük siyasəti həmin zaman kəsiyinin iqtisadi siyasətinə uyğun olaraq qurulur. Respublikamızda gömrük-tarif tənzimlənməsinin güncəllənməsində 1997-ci ildən bəri tətbiq edilən vahid tarif sistemi və 16 aprel 2001-ci ildə qəbul edilmiş daha fərqli tarif sistemi mühüm rola malikdir. 1997-ci ildə ümumiləşdirilmiş tarif sisteminə keçilmişdir. Bəhsi keçən sistemə keçmək üçün qarşıdakı əsas məqsədlər və vəzifələr – gömrük rüsumlarından iqtisadi vəziyyətin idarə edilməsinin bir vasitəsi kimi istifadə etmək,

büdcənin gəlir hissəsini təmin edə bilməkdən ibarət idi. (C.Q.Nuriyev, A.Ə. Əliyev, M.C. Atakişiyev, 2013).

Məlumdur ki, 1 yanvar 1997-ci ildən başlayaraq idxalatda ümumi qaydada 15%-lik gömrük rüsumu tətbiq edilirdi. Sonradan 10%-lik, 5%-lik, 3%-lik idxal rüsumları bəzi mal qruplarına tətbiq olunmağa balamışdır. Amma ən yüksəyi, 15%-lik səviyyə saxlandı. Belə gömrük-tarif tənzimlənməsi daxili istehsalın inkişaf yönümlü normal vəziyyət yaratmağı bacarmırdı. 1997-ci ildə bu cür vəziyyətin qəbul edilməsi normal qarşılmalı idi. Çünki həmin zaman qarşıdakı əsas addım özəlləşdirmə əməliyyatını başlatmaq və onun ilk mərhələsini uğurla yekunlaşdırmaq idi. Özəlləşdirmə fəaliyyətinin gedişində özəlləşdirilən müəssisələrin çoxu müəyyən dövrə bağlana işsizliyin səviyyəsi arta bilərdi, əgər belə vəziyyət yenidən idxalı olunan əmtələrə yüksək rüsumların tətbiqi olsaydı, o zaman sosial vəziyyət müsbət olmayan nəticələr verə bilərdi.

Təbii ki, gömrük tarifinin beynəlxalq ticarətin inkişafının əks etdirən mühüm göstəricilərindən biri də xarici ticarətdə əldə olunan tendensiyalardır. Statistik məlumatlara əsasən, son dövrlər ərzində Azərbaycanın xarici ticarətin dinamikanı aşağıdakı kimi olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinə qrafik 2.1-də nəzər salsaq, göstəricilərin həcmində azalma və yüksəlişlərin baş vermədiyini müşahidə edirik. 2013-cü ildən öncəki və sonrakı illərdən daha yüksək, 2018-ci ildə isə ən yüksək göstərici ilə qarşılaşırıq. Müvafiq olaraq, 10 712,5 mln. ABŞ dolları və 11 464,97 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

Qeyd edə bilərəm ki, 1 yanvar 1997-ci ildən bütün mallar üçün ixrac rüsumları tamamilə 0-a endirilmiş, eyni zamanda XİF-də bütün tarif və qeyri-tarif problemləri ləğv edilmişdir, bu, ölkə üçün valyuta səviyyəsinin normal həddini yaratmaq məqsədi ilə ixrac əməliyyatlarının qarşısında duran bütün maneələri aradan qaldırmağı nəzərdə tuturdu. Bu əsas götürülərək ixracat üçün real vəziyyət yaradıldı. Ölkəni yetərli qədər valyuta ehtiyatları ilə təmin etmək üçün ixracın artırılması mühüm məqam idi. Ölkə daxilində müxtəlif əmtələrin istehsalının həcmi çox kiçik olmaqla, bu əmtələrə tələbat əsasən idxal hesabına qarşılanırdı.

Ona görə, elə bir vəziyyət yaratmaq lazım idi ki, ixrac idxaldan artıq olsun və bu hesabla ölkənin maliyyə ehtiyatı yaradılsın.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinə qrafik 2.2-də göstərilənlərə əsasən nəzər saldıqda 2011-ci ildən 2016-cı ilə qədər ixracın səviyyəsində azalma müşahidə edirik. Yəni, müvafiq olaraq ixrac səviyyəsi 26570,9 mln. ABŞ dollarından 9143,28 mln. ABŞ dollarına düşmüşdür. 2016-cı ildən sonra ixrac səviyyəsində yenidən artım müşahidə edirik və 2018-ci ildəki göstərici 19458,63 mln. ABŞ dolları həcmində yüksəlir.

Ölkə daxilindəki istehsalçıların maraqlarının qorunması üçün 0-cı, 3-cü, 5-ci, 10-cu, 15-ci dərəcələrdən ibarət olan differensiallaşdırılmış gömrük-tarif tənzimlənməsi sistemi qəbul edildi. Bu, ölkə daxilində istehsal edilən əmtələrə yüksək idxal rüsumları, yerli istehsalı mümkün olmayan əmtələrə isə aşağı idxal rüsumları müəyyənləşdirilir.

Differensiallaşdırılmış gömrük-tarif tənzimlənməsi sisteminə uyğun olaraq bu gün bəzi əmtələrə ixrac rüsumlarının tətbiq edilməsi daha uyğun hesab edilir. Müxtəlif istehsalçı sahələrinin yaranması, belə müəssisələrin ölkə daxilindəki xammalla təmin edilməsi problemini ortaya qoyur. Misal olaraq, bu gün kimya - Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında fəaliyyət göstərən 18 rezident mövcuddur: “Azertexnolayn” MMC, “SOCAR Polymer” MMC, “Azer Float” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti, “Azerbaijan Fibro Cement” MMC, “SİKA” MMC, “Aqrokimya Azərbaycan” MMC, “STDC” MMC, “Azərxaçça” ASC, “STP” MMC, “Tabaterra” QSC, “SumPlast” MMC, “LabDisc Azərbaycan” MMC, “Alco” MMC və s. (http://senaye.gov.az/az/senaye_zonalari/parks/sumgayit_kimya/).

Ümumdünya ticarət sisteminin qanuniləşdirdiyi XİF-in qeyri-tarif tənzimləmə tədbirləri, dəqiq desək, xarici məhsulların idxal əməliyyatlarının kəskin artımı ilə ölkənin daxili iqtisadiyyatında baş verən mənfi təsirlərin qarşısının alınması üçün proteksionist tədbirlər, həmçinin xarici ixracatçılar tərəfindən sağlam olmayan rəqabətin qarşısının alınmasına yönəlmiş bir çox tədbirlər mövcuddur.

2.2 Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin xarici inkişafında rolu.

Ölkənin xarici siyasətinin vacib alətlərindən biri də gömrük siyasətidir. Bu siyasət bir sıra tədbirlər sistemini vahid şəkildə birləşdirir, bu tədbirlər sistemi sosial, siyasi, iqtisadi sahələri ehtiva edir və bu istiqamətlərdəki dəyişikliklərin siyasi, hüquqi, təşklati, iqtisadi tərəflərini müntəzəm olaraq yoxlayır.

Gömrük siyasətinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindəki nəzarətin və mal dövriyyəsinin tənzimlənməsi əlverişli vasitələrdən istifadənin təmin edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının daxildə bazarının qorunması;
- Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının stimullaşdırılması;
- Ölkənin iqtisadi siyasətindən qaynaqlanan funksiyaların həllinə köməklik göstərilməsi;
- Həmçinin “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”-na, “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi”-nə və Azərbaycan Respublikasının digər hüquqi aktlarına əsasən müəyyən edilmiş digər məqsədlər (Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi , 2011).

Ölkənin vahid iqtisadi siyasətinin ayrılmaz hissəsi kimi gömrük siyasəti böyük rola malikdir. Bazar əlaqələrinin qurulması gömrük siyasətinin ölkədaxili funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün mühümdür.

Beləliklə, gömrük siyasəti ölkənin milli iqtisadiyyatını, çoxtərəfli inkişafını stimullaşdırır, həm də yaranmaqda və inkişaf etməkdə olan ölkələrdən olan Azərbaycanın iqtisadiyyatını xaricdən idxalı ehtimal olunan lazımsız elementlərdən və haqsız rəqabətin ziyanlı təsirlərindən qorumaq funksiyasını daşıyır.

Gömrük siyasətinin reallaşdırılması formaları gömrük-tarif tənzimlənməsinin fundamentini təşkil edir.

Gömrük Məcəlləsində göstəriləndi kimi, Azərbaycan Respublikasını dövlətin həm daxili siyasətinin, həm xarici siyasətinin tərkibi olan ümumi gömrük siyasətini reallaşdırır.

AR-nin Milli Məclisi, AR-nin prezidenti və Nazirlər Kabineti tərəfindən gömrük hüququnun və gömrük məəcəlləsinin digər mənbələri ilə gömrük siyasətinin tələb və vəzifələrini, ölkə ərazisində mal mübadiləsinin tənzimlənməsini həmçinin gömrük nəzarətindən düzgün istifadə edib, bazarın qorunması üçün siyasət və ticarət məsələlərinin həll edilməsi, iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirmək, hətta ölkənin iqtisadi siyasətinin daha çox inkişaf etdirilməsinə təkan verir.

Yuxarıda göstərdiklərim gömrük-tarif tənzimlənməsinin idarə edilməsində nə qədər müstəqildirlərsə, hətta şərti xarakterlər də daşıyırlar. Bunlar nə qədər differensiallaşmış yerlər olsa da, hamısı son nəticədə gömrük işinin qurulmasına, bütövlüyünə xidmət göstərir, daha geniş mənada vurğulmaq istəsək, qeyd edə bilərik ki, dövlətimizin iqtisadi təhlükəsizlinə xidmət göstərir.

Azərbaycanın iqtisadi maraqlarını həyat keçirmək və təhlükəsizliyini qorumaq gömrük siyasətinin çox mühüm vəzifələrindən hesab olunur. Vergi qanunlarının pozulması, qaçaqmalçılıq, gömrük hüquqlarının pozulması, həmçinin silahların, narkotiklərin, bədii və arxeoloji sərəvətlərin, intellektual mülkiyyətin, çox nadir fauna və flora növlərinin qanunsuz daşınması gömrük orqanlarının ən qabaqcıl vəzifələrindəndir.

Gömrük siyasətini həyata keçirməyin bir sıra dövlət tənzimlənmələri üsulu vardır, hansı ki, gömrük siyasəti ölkənin xarici siyasətinin tərkibi olan xarici ticarət siyasətidir. Aşağıdakı məqsədləri özündə daşıyır:

- XİF-in dövlət tənzimlənməsinin vahidləşmiş sistemi və bu tənzimləmənin həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsi;
- Ölkədə yeganə valyuta nəzarəti;
- Dövlətin gömrük ərazisinin bütövlüyü;
- Dövlət tənzimlənməsində XİF üçün iqtisadi tədbirlərə əhəmiyyət göstərilməsi;
- İştirakçıların xarici ticarət fəaliyyəti;
- BTM-də iştirak edən tərəflərin qanuni və hüquqi maraqlarının dövlət tərəfindən müdafiə olunması;

- Ölkə daxilində dövlətin hər hansısa orqanlarının XİF-nə yersiz müdaxilə etməsi;

- Dövlətin gömrük strategiyasının düzgün qurulması;
- Ölkə ərazisində malların mübadilə edilməsinin tənzimlənməsi;
- Həmçinin gömrükdə nəzarət vasitələrindən faydalı istifadə edilməsi;
- Daxili bazarın qorunması üçün ticari siyasət problemlərin həll edilməsi;
- Milli iqtisadiyyatın daha da inkişaf etdirilməsi;
- Dövlətin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək fəaliyyətinin artırılması.

Dövlətin ümumi iqtisadi quruculuğunun məqsəd və vəzifələri ölkənin iqtisadi və beynəlxalq ticarət siyasətindən asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinə cədvəl 2.2-də göstərilənlərə əsasən nəzər saldıqda 2011-ci ildən 2016-cı ilə qədər ixracın səviyyəsində özündən əvvəlki illə müqayisədə nəzərə cərpəyən artımlar olmaqla azalma müşahidə olunmasına baxmayaraq, 2016-cı ildən sonra ixrac səviyyəsində yenidən dinamik artım müşahidə olunur və 2018-ci ildə 2017-ci illə nisbətən göstərici 140.88% həcmində yüksəlir.

İdxal əməliyyatlarında eyni hal müşahidə olunur. Belə ki, göstəricilərin həcmində çox kəskin dərəcədə dəyişikliklər baş vermədiyini müşahidə edirik. Lakin 2018-ci ildə öncəki ildən müqayisədə 130.5% idxalın həcmində artımın baş verildiyi görünür. Bunun da əsas səbəbi, son dövrlərdə bu sahədə aparılan islahatlardır.

Gömrük siyasətinin əsas cəhəti, həyata keçirilən islahatlarla əlaqəli olaraq özünün quruluş və predmetində dəyişikliklərin edilməsi, bu günə qədər olan müvəffəqiyyətlərin mühafizəsi və beynəlxalq təcrübənin qazanclarından istifadə edilməklə inkişaf etdirilməsidir.

Azərbaycanın XİF-nin təhlili göstərir ki, son illərdə başlanmış meyl – ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması, ixracın və idxalın strukturu və fəaliyyətinin genişləndirilməsi, ölkənin xarici ticarət təşkilatların üzvü olması, bu təşkilatların qaydalarını və metodlarını öz xarici ticarət siyasətinə tətbiq etməsi və s. ticarət

sahəsində müsbət meyillər yaranmışdır. Azərbaycan kainatın bütün materikləri ilə ticari-iqtisadi əlaqələrə malikdir. Lakin istehsal olunan əmtələrin dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin aşağı olduğuna görə, ölkəmiz əsasən xammal ixrac edir. Dünya ölkələri arasındakı iqtisadi inteqrasiya son vaxtlar daha da güclənmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı milli sərhədlərdən çıxaraq dünya iqtisadiyyatına daxil olur. Deməli, ölkə ümumi dünyakı əmək bölgüsündə hazır əmtəə ilə daha çox təmsil olunmağa çalışır. Sənaye cəhətdən İEÖ dünya bazarına xammal deyil, əsasən hazır məhsul, son dərəcə inkişaf etmiş texnologiya, daha çox elm tutumlu məhsullar çıxarır. Texnoloji inkişafı nisbətən zəif olan ölkələr həmin texnologiyaları alaraq, tez zamanda onu tətbiq edərək, öz iqtisadiyyatlarını formalaşdırır və inkişafını sürətləndirirlər. Azərbaycanın ixrac və idxal balansının təhlilində göstərir ki, ölkəyə Avstraliya, Türkiyə, Belçika, Bolqarıstan, Çexiya, ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və s. kimi güclü İEÖ-dən texniki tərəqqinin əsasını təşkil edən sənaye məhsulları ilə bərabər, Azərbaycanda istehsalı və inkişafı üçün bütün imkanlar olan kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları gətirirlər. Göstərilən ölkələrdən ölkəmizə süd məhsulları, ət məhsulları, qənnadı məmulatları, meyvə-tərəvəz məhsulları, ayaqqabı, un məmulatları, mineral sular, məişət mebelləri, elektron cihazlar, siqaretlər, xalça və s. gətirilir. Lakin qeyd etdiyim malların istehsalı üçün respublikada bütün imkanlar mövcuddur. Adı çəkilən məhsulların istehsalının artırılması uzaq məsafələrdən əlverişsiz şəkildə yükdaşımaların qarşısını alar, istehsalın inkişafını təmin edər, sosial geriləmənin sürətini zəiflədər, milli gəliri artırır. Sadalanan bütün nəticələr əhalinin yaşayış şərtlərinin yaxşılaşmasının sürətlənməsinə zəmin yaradar.

İctimai əmək bölgüsü və iqtisadi-ticari əməkdaşlıq ölkə miqyasında əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinin təminatını, əmtəə istehsalına sərf olunan maddi və əmək məsrəflərini, hətta iqtisadiyyatın bütün sahələrində investisiya yatırımının və yüklərin nəql edilməsinə çəkilən xərclərin ixtisar edilməsidir. AR-in ticarət əlaqələri istehsalın kooperasiyasına və əlverişli əmək bölgüsünə əsaslanmalıdır. Bunun nəticəsində istehsal xərcləri azalarsa və əmək məhsuldarlığı yüksəlsə, mal mübadiləsi ölkələrarasındakı münasibətlərə fayda qazandırar.

Azərbaycan Avropa ilə Asiya qitələrinin kəsişməsində yerləşir, bu da məhsuldar qüvvələrin inkişafı, səmərəli nəqliyyat iqtisadi əlaqələr üçün olduqca səmərəli vəziyyətə malikdir. Respublikamız ildən-ilə digər regionlar və ölkələr üçün nəzərdə tutulmuş əmtələrin istehsalında öz səviyyəsini yüksəldir, eyni zamanda ölkələrarası əmək bölgüsü və ictimai əmək bölgüsü daha da dərinləşdirir, iqtisadiyyatın kompleks inkişafı güclənir. AR-in ticarət siyasətinin güclənməsi əmək bölgüsünün dərinləşməsindən qaynaqlanır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatlarının son 8 ilin iqtisadi analizi göstərir ki, Azərbaycan Respublikası ilə xarici əlaqələri aparən ölkələrin sayı 2011-ci ildə 149 olmuşdursa 2018-ci ildə onların sayı 185-ə çatmışdır. Həmin zaman kəsiyində xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının sayı müvafiq olaraq 8540 və 25123 olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində dövlət sektorunda olan hüquqi şəxslərin sayı əgər 2011-ci ildə 290 olmuşdursa, həmin rəqəm 2018-ci ildə 254-ə düşmüşdür. Özəl sektorda isə 2011-ci ildə XİF-də olan hüquqi şəxslərin sayı 3553-dən, 2018-ci ildə artaraq 7138-ə çatmışdır. Həmin müddət ərzində XİF-də fiziki şəxslərin sayı 4697-dən 17731-ə çatmışdır.

AR-in iqtisadi şəraiti və təbii şəraiti, istehsalın və ərazi strukturunun xüsusiyyətləri, nəqliyyat sisteminin inkişafı, mühüm məhsul növlərinin istehlakı və formalaşmasına əsaslı təsir göstərir. Qeyd edə bilərəm ki, ticarət əlaqələrinin və vahid nəqliyyat sisteminin inkişafı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəlidir. Bunu belə izah edə bilərəm, vahid nəqliyyat şəbəkəsi daşımaların həcmnin və keyfiyyətinin göstəricilərini təyin edir. Vahid nəqliyyat şəbəkəsi ölkələrarası geniş ticari-iqtisadi münasibətlər yaratmaqla, istehsalın inkişafının və kooperativləşməsinin təminatı ilə təbii sərvətlərdən, bütün coğrafi və digər təbii ehtiyatlardan tam istifadəyə etməyə imkan yaradır.

Deyə bilərəm ki, son vaxtlar Azərbaycan ticari təşkilatlara üzv seçilərək XİF-ni gücləndirir. Belə ki, AR-də sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid, mülkiyyətin çoxnövlüyü, iqtisadiyyatın tədricən liberallaşdırılması, XİF-in sərbəstləşdirilməsi, açıq qapı siyasətinin reallaşdırılması, gömrük məhdudiyyətlərinin və müxtəlif

gömrük rüsumlarının ləğv edilməsi və s. istiqamətində dövlət bir sıra tədbirlər görür. Bazar iqtisadiyyatı azad ticarət zonalarının təşkili, sahibkarlığın inkişafı, beynəlxalq əmək bölgüsündə ölkənin öz sahəsindəki üstünlüklərdən səmərəli istifadəsi və dövlət təsirini xarici ticarət əlaqələrində zəiflətmək üçün əlverişli şərait yaradır. AR-də XİF prinsipinə yeni dövlət tənzimlənməsi mexanizminə və yeni normativ hüquqi bazaya əsaslanmaqla, ölkənin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasına əhatə etməli, bazar iqtisadiyyatının tələblərini qarşılamalıdır. İnteqrasiya əsasən ölkənin beynəlxalq siyasi-iqtisadi təşkilatlarda iştirakına əsaslanır. Nəticə olaraq, beynəlxalq əmək bölgüsünün daha çox dərinləşməsinə, mövcud resurslardan səmərəli istifadəsinə, elmi-texniki əməkdaşlığın reallaşmasına və əhalinin tələbatının hərtərəfli şəkildə ödənilməsinə əlverişli şərait hazırlayır.

Xarici ticarətdə beynəlxalq normaları təmin etmək məqsədilə AR ÜTT-yə üzv olmağı hədəfləyir. 1998-ci ildəki iyul ayında respublikamız ÜTT-də aldığı müşahidəçi statusu ilə fəaliyyət göstərməkdədir. Artıq AR xarici ticarət rejimi haqqında memorandum hazırlamış, ÜTT-yə təqdim etmişdir və yaxın zamanda onun ÜTT-yə üzv seçilməsi gözlənilir.

AR-in ÜTT-yə üzv olması, ölkəmizə aşağıdakı faydaları qazandıra bilər:

1. İxrac və idxal zamanı şəxslər ümumi qaydada hüquqi əraziyə çıxış qazanacaq;

2. Xarici dövlətlərin tətbiqində aksizlərin, əlavə dəyər vergilərinin, gömrük yığımlarının fərqliliklərindən qorunmaq imkanı əldə edəcək, texniki problemlərdən qorunacaq, xarici ticarətin daha səmərəli inkişafına nail olunacaq;

3. Respublikanın xarici ticarətini, maraqlarını qorumaq məqsədi ilə münaqişəli və mübahisəli məsələlərin həllindən istifadənin hüququna malik olacaqdır (Qəribov A.H., 2017).

AR-də ticarət təşkilatlarının qarşılıqlı əməkdaşlığını genişləndirmək üçün aşağıdakı istiqamətləri sadalaya bilərik:

1. İnteqrasiya qruplaşmaları arasında əlaqələrin yaradılması və inkişafında AR-in vasitəçi səlahiyyətlərində çıxış etməsinə nail olmaq;

2. Bu cür vasitəçilik əməliyyatları AR-in üzv olmadığı başqa təşkilatlar ilə ticarət və nəqliyyat sahəsində vahid tariflərin qazanılması üçün şərait yaradar.

Respublikamız özünün kimya, neft, kənd təsərrüfatı, neft maşınqayırması sahələrindəki potensialının stimullaşmasından, bu komitə çərçivəsində onları istifadə etmək və inkişafını reallaşdırmaq məqsədi ilə belə qurumların yaradılmasında təşəbbüsü olmalıdır.

Beləliklə, ölkəmiz və xarici ticarət təşkilatları arasındakı əlaqələrinin böyüməsi, bu təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətlərinin və imkanlarının müəyyənləşdirilməsi, onların həyata keçirilməsi gələcəkdə ölkəmizin XİF-in genişlənməsinə, dünya iqtisadiyyatına daxil olmasına və ixrac potensialından səmərəli istifadəsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

III FƏSİL. MÜASİR DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ GÜZƏŞTLİ TİCARƏT REJİMLƏRİNDƏN İSTİFADƏ

3.1. Çoxtərəfli ticarət sistemi və ticarət siyasəti: idxalda daxili bazarın qorunması.

Tarixin hər bir dövründə, milli istehsalçıları xarici bazardakı rəqabətdən qorumağa çalışırlar. Bu tələblərə cavab vermək üçün tarix boyunca ticarət siyasəti alətləri hazırlanmışdır. Bu gün ənənəvi siyasət vasitələrindən istifadə şərtləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. 1980-ci ilədək idxal əvəzedici strategiyanın təsiri ilə qorunma geniş yayılmışdır və əsasən gömrük rüsumları və ya vergi kimi tədbirlər, qadağalar və kvotalarla həyata keçirilmişdir. Hal-hazırda həm vergi, həm də gömrük rüsumlarından başqa qeyri-tarif tənzimləməsindən istifadə edilir.

Tarif preferensiyaları müəyyən xüsusiyyətdəki gömrük imtiyazlarıdır, yəni imtiyazlı tədbirlər tətbiq edildiyi ölkələrdə müəyyən mallara olan gömrük tarif dərəcələri azaldılır və ya ləğv edilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən idxal edilən məhsullar üçün gömrük tarifləri aşağı düşür – bazis səviyyəsinin 75%-i. Qiymətlərin bazis səviyyəsi ticari və siyasi münasibətlərdə olan ölkələrdən gətirilən mallar üçün nəzərdə tutulub ki, dövlətin ən çox üstünlük verdiyi iqtisadi-siyasi münasibətlərdən istifadədir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən gələn mallar idxal rüsumundan azaddır. Beləliklə, bu qaydalar inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdən gətirilən bütün məhsullara tətbiq edilmir. Hər bir ölkə (və ya inteqrasiya birliyi) milli istehsalçıların maraqlarını nəzərə alaraq, daxili bazarın balanslı inkişafını təmin edən, rəqabət mühitinin və məhsulun özünün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, preferensiyalara əsasən, malların siyahısını müəyyənləşdirir, yəni milli seçimlər sxemindən istifadəni təmin edə bilər. Məsələn, mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq aksizli mallar (alkoqol və tütün məmulatları) güzəştli malların siyahısına daxil edilmir, imtiyazlı şərtlərlə idxal olunan məhsullar yerli istehsalçıların maraqlarına zərər vura bilər və s. Üç preferensiya növü var: bütün perefereksiya sisteminə maraqlı ölkələr üçün mövcud olan üstünlüklər;

davamlı artımı stimullaşdırmaq və iqtisadi idarəetməni inkişaf etdirmək üçün xüsusi üstünlüklər və İEOÖ-in üslünlükləri.

Bütün preferensiya sisteminə maraqlı ölkələr üçün mövcud olan üstünlüklər. Bu, xüsusilə, sənaye mallarına qeyri-həssas olan gömrük rüsumlarının tamamilə ləğv edilməsinə və ən çox kənd təsərrüfatı məhsullarının təsnif olunduğu həssas mallar üçün vahid gömrük tarif dərəcələrinin azaldılmasına aiddir. Eyni zamanda advalor rüsumlar 3,5% (toxuculuq və geyim üçün 20%), spesifik rüsumlar isə 30% (denatüre etil spirt üçün 15%) azaldılmışdır. Kombinə edilmiş rüsumlarda yalnız advalor komponenti azaldılmışdır.

Davamlı artımı stimullaşdırmaq və iqtisadi idarəetməni inkişaf etdirmək üçün xüsusi üstünlüklər sosial tədbirlər və qeyri-qanuni istehsal, narkotik maddələrin yayılmasına qarşı mübarizədən ibarətdir. Advalor və spesifik rüsumların ləğvi şəklində yuxarıda göstərilən üstünlüklərə əlavə olaraq təmin edilmişdir (kombinə edilmiş rüsumların xüsusi tərkib hissəsi istisna olmaqla).

İqtisadiyyatın dar ixtisaslaşması dünya ticarət sistemində nisbətən zəif inteqrasiya və son illər Dünya Bankının adambaşına düşən aşağı gəlir səviyyəsi ilə xarakterizə edilən İEOÖ üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İEOÖ-in üstünlükləri. Silahlar istisna olmaqla, vahid gömrük tarifinin bütün mallara tətbiq etdiyi rüsumların, vergilərin ləğv edilməsi üçün müddəa tətbiq edilmişdir. Keçid ölçüsü kimi bir neçə məhsul (düyü, banan, ağ şəkər) üçün sıfır dərəcə ilə tarif kvotalarını istifadə etmək mümkündür.

Üstünlüklərin tətbiq olunmasının qanuniliyini və uyğunluğunu müəyyən edən əsas məsələlər məhsulun mənşəyi və onun müəyyən siyahıya daxil olunmasıdır. İmtiriyaz sisteminin istifadəçiləri tarif preferensiyaları sisteminin əsas elementlərini, həmçinin ölkəyə idxal olunan mallara gömrük rüsumlarının dərəcələri sistemini dəstəkləyən sənədlərin yerinə yetirilməsinə dair tələblər daxil olmaqla malların mənşə ölkəsini müəyyənləşdirmək üçün qaydaları daxil edirlər (şəkil 3.1).

Dünya təcrübəsində tarif preferensiyası uzun müddət istifadə edilmişdir, lakin onların düzgün istifadəsi 1968-ci ildən bəri başlanmışdır, BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı (UNCTAD) ümumi preferensiya sisteminin qəbul edərək vahid preferensiya sisteminin formalaşdırılması üçün əsaslı rol oynamışdır. Bu

sistem 1971-ci ildən Aİ-də, 1976-cı ildən digər ölkələrdə (məsələn, ABŞ) fəaliyyətə başlamışdır (Новиков М.В., Землянская С.В, 2013 s. 223–228). Onun prinsiplərinə uyğun olaraq, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdən idxal olunan mallar üzərində imtiyazdan istifadə edilməsi və ya gömrük rüsumlarından tamamilə imtina edilməsi nəzərdə tutulur. Tarif preferensiyalarının tətbiqi məqsədləri iqtisadiyyatın sürətli inkişafı, bu ölkələrin sənayeləşməsi və ixracdan gələn gəlirlərin artması üçün əlverişli şəraitin yaradılması kimi elan edilmişdir. Lakin, bu halda yalnız preferensiya siyahısında olan dövlətlərin faydalandığını bildirmək yanlış olardı. İnkişaf etmiş ölkələr dəyər baxımından birmənalı şəkildə müəyyənləşdirmək çətin olan "dividendlər" alırlar. Bunlara daxildir: iqtisadi-siyasi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi – inkişaf etməkdə olan ölkələr milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq, sərhəddən kənar ticarət axınını artırmaq, daha aşağı qiymətlər üçün şərait yaratmaqdır. Preferensiyaların tətbiqi seçici təsir vasitəsi ilə daxili bazarın genişləndirilməsi probleminin həllinə və iqtisadi vəziyyəti zəif dövlətlərlə xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına kömək edir. Güzəştlərin tətbiqi beynəlxalq müqavilələrin pozulması, ölkələr üçün ticarət məhdudlıyyətlərinin istifadəsi ilə bağlı müəyyən şərtlərlə əlaqəlidir – ticari tərəfdaşlar və s. Buna baxmayaraq, meyarların qeyri-dəqiq ifadələri və qeyri-müəyyənlikləri ümumi preferensiyalar sisteminin subyektiv komponentini gücləndirir və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi siyasətinə təsir göstərən əlavə vasitə kimi istifadə etməyə imkan verir. Müəyyən edilmiş imtiyazlar ilə yanaşı, ümumi preferensiya sistemi də milli istehsalçılara zərər vurma təhlükəsi yarandıqda inkişaf etmiş ölkələrin maraqlarını müdafiə etmək üçün tədbirlərdən istifadə imkanını nəzərdə tutur. Təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi müstəqil olaraq imtiyazlı malların siyahısını yaratmaq, bu siyahıya daxil edilmiş malların idxalı həcmi məhdudlaşdırmaq, tarif kvotalarını tətbiq etmək, sistemin əsas müddəalarını tənzimləmək, onları iqtisadi reallıqlara uyğunlaşdırmaq və s. kimi fəaliyyətlər təmin olunur. Rusiya, Belarusiya və Qazaxıstan Gömrük İttifaqının formalaşması AİB-yə imtiyaz verilməsi üçün hazırkı prosedurun əsasını təşkil edən vahid preferensiya sisteminin inkişafını tələb etdi. Avrasiya İqtisadi

Birliyinin sənədlərində tarif preferensiyalarının tətbiqinin məqsədləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

- İqtisadi inteqrasiya və ədalətli rəqabətin dərinləşməsi;
- Beynəlxalq ticarətin ümumi qaydaları və normalarına əsasən, aib-nin birgə tarif preferensiya sisteminin ümumi prinsipləri, yanaşmaları və müddəalarını ümumi preferensiya sistemi ilə müəyyənləşdirir;

Tarif preferensiya sistemi istifadə olunur:

- İnkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələrə üstünlük verilməsində;
- Azad ticarət zonası ilə bağlı razılıq əldə etmiş ölkələrə münasibətdə;
- Gömrük və ya iqtisadi birliyin formalaşdırılması haqqında razılaşma əsasında;
- MDB ölkələrindən idxal olunan mallarda.

1948-ci ildə GATT-ın qüvvəyə minməsi ilə başlayan və 1994-cü ildə ÜTT-nin qurulması ilə davam edən, ümumdünya mal və xidmət ticarətini liberallaşdırılması məqsədini güdən hüquqi və təşkilati infrastrukturun əksər sahələrinə çox tərəfli ticarət sistemi deyilir (Stern, 2007). GATT 1948-ci ildə 23 ölkənin imzalanması ilə qüvvəyə girmiş və beynəlxalq ticarətdə maneələrin aradan qaldırılması üçün daimi platforma qurmuşdur. Platformanın ticarəti sərbəstləşdirmə üsulu razılaşmaya tərəfdarı olan ölkələrin müəyyən qaydalar çərçivəsində davamlı şəkildə müzakirələr nəticəsində verilən qərarlarla müqavilə bağlamaları, tərəfdar ölkələrin müqaviləyə uyğun davranıb davranmadığının izlənilməsi və uyğunsuzluq vəziyyətində bunların həll edilməsi şəklindəki prosesləri ehtiva etməkdədir. Müzakirələr uzun illər ərzində mərhələlər şəklində aparılır və hər bir mərhələdə müzakirə olunan bəzi mövzular var. 1948-ci ildə GATT-ın qüvvəyə minməsindən 1994-cü ilə qədər olan 46 illik müddətdə 8 raund həyata keçirilmişdir, səkkizinci raund, Uruqvay Raundunun çoxtərəfli ticarət sistemi üçün yeni bir dövrün başlanğıcı olmuşdur. Uruqvay Raundu ilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı yaradılıb və dünya ticarətinin daha da intizamlı olmasına dair çoxtərəfli saziş və protokol imzalanmışdır. Bu gün malların və xidmətlərin ticarəti GATT tərəfindən müəyyən edilmiş prinsiplər və ÜTT çərçivəsində və davamlı olaraq həyata keçirilir.

Doquuzuncu danışıq raundu olan Doha İnkişaf Gündəliyi adı altında davam edir. Doha İnkişaf Gündəliyinin müzakirə mövzuları arasında inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı, qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları bazarına giriş, ticarətin asanlaşdırılması və xidmətlərin satışı kimi məsələlər var (Grasstek, 2013, s. 39-73).

GATT qüvvəyə mindiyi zaman 23 dövlət bu müqaviləyə tərəfdar oldu və gətirdikləri ticari intizam yalnız bu ölkələrə şamil idi. GATT tərəfindən proqnozlaşdırılan beynəlxalq ticarət mühiti digər ölkələrin diqqətini cəlb etdi və daha çox ölkə üzvlük etməyə başladı. ÜTT qərarı ilə 1994-cü ildə tamamlanan Uruqvay Raunduna qatılan üzvlərin sayı 128 olaraq qeyd edilmişdir. ÜTT-nin yaradılması ilə sistemə daxil olan ölkələrin sayı daha sürətlə artmış və 2015-ci ilin sonunadək 162-ə çatmışdır. 2001-ci ildə ÇİN-nin, 2005-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanının və 2012-ci ildə Rusiya Federasiyasına qoşulduğu dünya ticarətinin 90%-dən çoxu çoxtərəfli ticarət sisteminin qaydaları çərçivəsində həyata keçirilməyə başlamışdır (WTO, 2015a). Ölkələrin tətbiq edə biləcəyi proteksionist siyasətlərin hüdudları GATT / ÜTT qaydaları və ÜTT çərçivəsində imzalanmış müqavilələr və protokollar tərtib edir. Bu baxımdan, klassik beynəlxalq iqtisadiyyat kitablarında tətbiq olunan ticarətdə proteksionist siyasət vasitələrini nəzərdən keçirmək və bu işdə çoxtərəfli ticarət sistemi qaydaları çərçivəsində təqdim etmək lazımdır.

ÜTT-yə üzv olan və çoxtərəfli ticarət sistemini qəbul edən ölkələr ÜTT / GATT çərçivəsində digər ÜTT üzvü olan ölkələr ilə mal və xidmətlərin ticarətində dörd əsas prinsipi (qaydanı) qəbul etməlidir. Bunlar:

1. Proteksionizmin yalnız tariflər vasitəsilə həyata keçirilməsi qaydası;
2. Tarif dərəcələrinin aşağı salınması və yenidən qaldırılmaması qaydası;
3. Ən çox seçilmiş ölkə qaydası;
4. Milli rəftar və s.

Çoxtərəfli ticarət sistemini tənzimləyən bütün müqavilələrə əsaslanan bu prinsiplər ölkələrin tətbiq edə biləcəyi proteksionist siyasətin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan yuxarıda göstərilən qaydaları və prinsipləri iqtisadiyyatda liberallaşma və proteksionist qarşıdurmanın mikro əsasları baxımından nəzərə almaq faydalıdır.

ÜTT-yə üzv ölkələr öz müəssisələrinə və ya kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dəstək verərkən, beynəlxalq qaydalara riayət etməsi lazım olduğu kimi öz müəssisələrinə zərər verən subsidiyalara qarşı mübarizə apararkən beynəlxalq qaydalara və intizama riayət etməlidir.

Preferensiyanın tətbiq olunmasının qanuniliyini qiymətləndirməkdə mühüm məsələ ölkələrin (preferensiya sisteminin istifadəçiləri) siyahısına daxil edilməsidir. “Gömrük İttifaqının vahid tarif preferensiya sistemi haqqında” 12.12.2008-ci il tarixli protokol Dünya Bankının təsnifatına əsasən adambaşına düşən orta gəlir səviyyəsinə malik ölkələrin bu siyahısına daxil edilməsini nəzərdə tutmur.

Cari təsnifat ölkələrin dörd kateqoriyasını əhatə edir:

1. Aşağı gəlirli ölkələr - 1.025 ABŞ dolları və aşağı;
2. Orta səviyyədə gəlirləri olan ölkələr - 1,026-4,035 ABŞ dolları;
3. Orta səviyyədə olan gəlirləri olan ölkələr - 4,036-12,475 ABŞ dolları;
4. Yüksək gəlirli ölkələr - \$ 12,476 və yuxarı.

Tarif preferensiya sisteminin istifadəçiləri aşağıdakılardır:

- İEOÖ. Hal-hazırda BMT inkişaf etməkdə olan 48 dövlətin siyahısına daxildir. Praktiki olaraq eyni ölkələr AİB-yə aid olan dövlətlər tərəfindən istifadə olunan siyahıda, tarif preferensiyalarını təmin etmək üçün istifadə olunur. Bu siyahı mövcud iqtisadi vəziyyətdən və iqtisadi göstəricilərdən asılı olaraq, müntəzəm şəkildə tənzimlənir;

- İEÖ. Bu qrup iqtisadiyyatın səviyyəsindən və dərəcəsindən, istehsalın həcmi və strukturundan, onların dünya iqtisadiyyatında rolundan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən dövlətləri əhatə edir. OPEK ölkələri (Venesuela, İran, İraq, Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Küveyt və s.); sabit iqtisadi artım və əhalinin nisbətən yüksək həyat səviyyəsi ilə xarakterizə olan yeni sənaye ölkələri, sabit iqtisadi artım və əhalinin həyat səviyyəsinin nisbətən yüksək standartları ilə xarakterizə olunur (Koreya Respublikası, Sinqapur və s.); dünya iqtisadiyyatının ierarxiyasında orta səviyyədə fəaliyyət göstərən digər ölkələr

inkişaf səviyyəsi orta səviyyədə xarakterizə oluna bilər (Gömrük İttifaqının tarif preferensiya sisteminin istifadəçiləri 27 noyabr. 2009-cu il (23 aprel 2015-ci il)).

Praktiki olaraq dəyişməyən ölkələrin həm sayı, həm də struktur baxımından ölkə qruplarında dəyişikliklər əhəmiyyətsizdir.

Qeyd olunduğu kimi, preferensial rejimi tətbiq edərkən, bir ölkə beynəlxalq təcrübədə yaradılmış preferensial sistemin prinsiplərinə, eləcə də ticarət və siyasi maraqlarına əsasən rəhbərliyi təmin edir. İEOÖ-in və İEÖ-in siyahısı – tarif preferensiya alıcıları sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə müəyyənləşdirilir və adambaşına düşən gəlir indikatoru olaraq istifadə edilir. Ölkələrin siyahısını tərtib edərkən – Digər inteqrasiya birlikləri və ölkələr kimi AİB-nin tarif preferensiya sisteminin istifadəçiləri Dünya Bankı araşdırmalarının nəticələrini nəzərə alırlar.

Təhlil məqsədləri üçün dünyanın hər bir ölkəsi “Atlas” adlandırılan üsulla hesablanan adambaşına düşən orta gəlirlərə görə təsnif edilir. Qrupların sayı və hər bir qrupa uyğun gələn adambaşına düşən orta gəlir göstəricilərinin dəyərləri müntəzəm olaraq düzəldilir və bu müddətdə mövcud olan iqtisadi reallıqları əks etdirir.

İEOÖ-in siyahısına daxil olan ölkələrin hesablanmış orta gəlirli göstəricisi AİB-nin vahid tarif preferensiya sisteminin nisbətən kiçik dəyişkənliyə malikdir.

İEOÖ qrupunda Dünya Bankının 2015-ci ilə uyğun olaraq, bu göstəricinin maksimum dəyəri (Bermuda - 106,140 ABŞ dolları) minimum dəyərindən (Zimbabve - 850 ABŞ dolları) 125 dəfə az idi (worldbank.). Tarif preferensiya sistemində fərqlilik olmaması yerli istehsalçıların maraqlarına təsir edə bilər, dövlət büdcə gəlirlərinə, daxili bazarın vəziyyətinə, xərclərin balansına təsir edə bilər.

Qeyri-tarifi tənzimlənməsi alətləri arasında ənənəvi idxal lisenziyaları, idxal olunan məhsulların dəyəri, göndərilmədən əvvəl nəzarət mexanizmi və mənşə qaydaları kimi tədbirlərin adları qeyd edilir. Burada əsas tədbirlərin ticarəti qoruyan alətlər və çoxtərəfli ticarət sisteminin bu kontekstdə gətirilən müzakirəsi aparılır.

3.2. İnteqrasiya birliklərinin tarif fəaliyyətləri (Aİ misalında)

İqtisadiyyatın qloballaşması inteqrasiya dərnəklərinin formalaşması proseslərini aktivləşdirir, bu, beynəlxalq əmək bölgüsünün faydalarını maksimum dərəcədə artırır, makroiqtisadi göstəricilərin müsbət dinamikasını təmin edir, ümumi iqtisadi vəziyyətin pisləşməsinin mənfi təsirlərinin səviyyəsini təsbit edir. Ən çox inkişaf etmiş inteqrasiya forması iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərinin koordinasiyasına əsaslanan ölkələr arasında malların, xidmətlərin, kapitalın, əməyin səmərəli hərəkətini təmin edən iqtisadi birlikdir. İqtisadi siyasət koordinasiyasının mühüm tərkib hissəsi xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün ümumi konsepsiyanın, prinsiplərin və metodların inkişafıdır. Ölkələr arasında malların hərəkəti qaydaları dövlətin gömrük qanunvericiliyi ilə tənzimlənir, lakin iqtisadi birliyin formalaşdırılması zamanı gömrük qanunvericiliyinin normaları birliyə əsasən formalaşdırılır və inteqrasiya birliyinə aid olan ölkələr üçün ümumi tələblər hazırlanır.

Qlobal iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən müqavilələrin əksəriyyəti azad ticarət zonalarında tətbiq olunur (84%). Regional kontekstdə Avropada ən çox qarşılıqlı inteqrasiya formaları ilə seçilən qrup yaradılıb.

Bir inteqrasiya qurumunun yaradılması xarici ticarət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsini və dövlətlərarası səviyyədə xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləyən sənədlərin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Tarif dərəcələrindən istifadəni tənzimləyən sənədlərə aşağıdakılar daxildir:

- Müqavilə;
- İnkişaf etməkdə olan və az inkişaf etmiş ölkələrin siyahısı – tarif dərəcələri sisteminin istifadəçiləri;
- İdxalatda tarif üstünlüklərini təmin edən, inkişaf etməkdə olan və daha az inkişaf etmiş ölkələrdən qaynaqlanan və idxal olunan malların siyahısı;
- Malların mənşə ölkəsini müəyyənləşdirmək qaydaları haqqında müqavilə;
- Avrasiya İqtisadi İttifaqının vahid sistem tarifinin tətbiqi şərtləri haqqında Əsasnamə.

Müasir dünya iqtisadiyyatı inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi ilə fərqləndirilir. Praktiki olaraq, bütün ÜTT ölkələri bir və ya bir neçə regional inteqrasiya birliyinin üzvüdür.

ÜTT-yə görə, 2005-ci ilin yanvar ayından etibarən 312 saziş qeydə alınıb, onlardan 170-i qüvvədədir. Onlardan 124-ü 1948-1994-cü illərdə imzalanmışdır (GATT çərçivəsində), yalnız 38 razılaşma qüvvədə qalmışdır. 1995-ci ildən etibarən 196 yeni müqavilə bildirildi, bunlardan 132-ü faktiki olaraq fəaliyyət göstərir.

Regional birliklərin yaradılmasının intensivləşməsinin səbəblərindən olan ÜTT çərçivəsində çoxtərəfli səviyyədə ticarətin və investisiyanın liberallaşdırılmasının yavaş və çətin prosesi (Doha Roundu daxil olmaqla), iqtisadi inkişafın müxtəlif səviyyələrində olan ölkələr arasında ticarət maneələrinin aradan qaldırılmasının çətinliyi ilə bağlıdır.

1990-2000-ci illərdə yaradılan inteqrasiya birlikləri iqtisadi inkişaf səviyyəsini, eləcə də coğrafi faktorları nəzərə alaraq ölkələrin iştirakı ilə xarici iqtisadi inkişaf modelində inteqrasiya tədbirləri daxilində 1960 və 1980-ci illərdəki razılaşmalardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. 1990-cı illərin ikinci yarısından bəri müxtəlif qitələrdən olan ölkələrin iştirakı ilə, regionda azad ticarət zonası yaratmaq istəyi ilə yanaşı, azad ticarət zonaları üzrə regionlararası (meqa) sazişlərin sayı artıb. Xüsusilə, APEC Forumu çərçivəsində 2010-2020-ci illərdə azad ticarət zonası yaradılacaq. Amerika Azad Ticarət Zonasının elə bir layihəsi mövcuddur; 2020-ci ilə qədər Şərqi Asiya İqtisadi Birliyinin 34 ölkəsindən ibarət, 2028-ci ilə qədər Pan-Afrika İqtisadi Birliyinin 16 ölkəsindən ibarət olan qurumlar yaradılsın.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişafının müasir mərhələsinin vacib amillərindən biri qarşılıqlı ixracın dinamikası və inteqrasiya birliyinin ümumi ixracında onun payının artmasıdır. Eyni zamanda, ümumi ixracatda qarşılıqlı ixracın payı müxtəlif assosiasiyalarda əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir və bu, üzv ölkələr arasında mövcud olan iqtisadi qarşılıqlı əlaqə və tamamlayıcılıq səviyyəsidir.

Ənənəvi olaraq üç iqtisadi inteqrasiya mərkəzi var: Avropa, Şimali Amerika və Asiya-Sakit okean regionu. Xüsusilə, Avropa İttifaqı misalında inteqrasiya tendensiyalarından yazacağam.

İqtisadi inteqrasiya nəzəriyyəsinin tətbiqinin ən əhəmiyyətli nümunəsi Avropa İttifaqının formalaşması və onun kəmiyyət və keyfiyyət inkişafı idi. 1940-cı illərin ortalarında Vinston Çörçil Avropa Birliyinin yaradılmasını təklif etdi. Bu ideyanın həyata keçirilməsi 1951-ci ildə Fransa, Almaniya, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburqda altı ölkə tərəfindən – Avropa Kömür və Polad Birliyi (AKPB) haqqında Paris Konvensiyasının imzalanması ilə başladı. Müqavilə 50 il müddətinə imzalanıb və məqsəd, kömür və metallurgiya sənayesinin məhsulları üçün ümumi bazarın yaradılmasıdır. 1953-cü ildə ümumi kömür və polad bazarının uğurlu və sürətlə formalaşması (1955-ci ildə xüsusilə poladın) 1957-ci ildə imzalanmış iki Avropa sazişi çərçivəsində Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) və Avropa Atom Enerjisi Birliyinin (Euratom) yuxarıda qeyd olunan altı ölkə tərəfindən hazırlanıb.

Beləliklə, altı ölkənin tərkibində üç inteqrasiya qrupu yaradılmışdır - AİB, AKPB və Euratom, əsas olaraq AİB.

1957-ci ildə Roma Sazişinin əsas məqsədi AİB-in formalaşmasıdır - malların, xidmətlərin, kapitalın və fərdlərin ümumi bazarının yaradılması, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması, milli iqtisadi vəziyyətin bir araya gətirilməsidir. Gömrük birliyinin formalaşdırılması, sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, sosial sahənin ümumi siyasətinin həyata keçirilməsi, eyni zamanda, sözü gedən beynəlxalq qurumun strukturunun formalaşdırılması bu məqsədə nail olmaq üçün bir vasitə kimi elan edilmişdir.

1960-cı illərdə AİB öz inteqrasiyasının dinamik inkişafı ilə fərqləndi. 1962-ci ildə Ümumi Aqrar Siyasətin (APA) əsasları inteqrasiyanın ən vacib sahələrindən biri kimi qəbul edilmiş, bunun sayəsində AİB dünyanın ən böyük kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracatçısı olmuşdur. 1968-ci ildə üç qrupun inzibati qurumları və büdcələri Avropa İttifaqı (Aİ) adına vahid şəkildə birləşdi. 1968-ci il 1 iyul tarixindən (planlaşdırılmış tarixdən bir il yarım əvvəl), gömrük birliyi Qərbi

Avropada iqtisadi inteqrasiyanın ilkin forması kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. Qarşılıqlı ticarətdə gömrük vergiləri və kəmiyyət məhdudiyyətləri aradan qaldırılmış, üçüncü ölkələrlə ticarətdə vahid xarici tarif dərəcələri tətbiq edilmişdir.

1950-1960-cı illəri əhatə edən dövr “qızıl dövr” kimi tanınan qərbi Avropaya inteqrasiyanın inkişafında ilk mərhələdir.

1970-ci illərin ilk yarısında iqtisadi böhranların və 1970-ci və 1980-ci illərdə qərb Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatına mənfi təsir edən səbəblərə görə ikinci mərhələdə (1970-ci illər və 1980-ci illərin birinci yarısı) "avroskleroz" və ya "avropessimizm" adlanırdı. 1973-cü ildən etibarən Aİ Böyük Britaniya, Danimarka və İrlandiyanı qəbul etməsi ilə doqquz ölkəyə qədər genişləndi (genişləndirilmənin ikinci mərhələsi). Eyni dövrdə, sənaye azadlığı ilə azad ticarət zonası üzrə sazişlərin imzalanması əsasında digər tanınmış inteqrasiya qrupu, Avropa Azad Ticarət Birliyi (AATB) ilə sıx əlaqə qurulur.

1979-cu ildən etibarən Avropa Valyuta Sistemi (AVS) “Avropanın valyuta ilanı”-nı (1972-1973 illər) əvəz etmişdir. AVS-nin mexanizmi valyuta səbəti ilə müəyyən edilmiş, Aİ-nin birgə maliyyə qurumlarında pul vahidi birləşməsi kimi, paritetlər bazası və valyuta məzənnəsi əmsalları kimi istifadə olunur, istifadə edilən valyuta məzənnəsi olan Avropa Valyuta Vahidini (AVV) daxil etmişdir; AVV, Avropa Valyuta Əməkdaşlığı Fondu (AVƏF) daxilində üzv ölkələrin rəsmi valyuta ehtiyatlarının 20% -ni birləşdirərək qızıl rezervinə malik idi; AVƏF-nin ölkələrinin mərkəzi banklarının hesablarında girişlər şəklində mövcud olmuşdur. AVS milli pul vahidlərinin dəyişməsi limitləri ilə “valyuta ilanı” mexanizmini təmin etdi (mərkəzi dərəcə +2.25%) (İtaliya və Böyük Britaniya üçün +6%). Ümumiyyətlə, 1992-ci ilə qədər AVS olduqca dayanıqlı fəaliyyət göstərmişdir və bir çox ölkələrin valyutaları gözləniləndən daha yüksək səviyyəyə böhran yaşamışdır. Çıxış yolu olaraq, dalğalanma limiti 15%-ə yüksəldildi, yəni Aİ ölkələri sabit valyutadan üzən valyutaya keçdilər.

1981-ci ildən etibarən, Yunanıstan Aİ-ni 10 dövlət qədər genişləndirdi (genişlənmənin üçüncü mərhələsi).

Qərbi Avropaya inteqrasiyanın üçüncü və ya indiki mərhələsi 1980-ci ilin ortalarından günümüzə qədərdir. Bu mərhələ ən yüksək dinamika, keyfiyyət və kəmiyyət inkişafı ilə xarakterizə olunur.

1985-ci ildə qarşılıqlı ticarət zamanı yaranan maneələrin qalan hissəsinin aradan qaldırılması üçün 1992-ci ilin sonuna qədər Ağ Kağız adlı bir plan qəbul edildi. Vahid Avropa Aktında (1986-cı il) Vahid Daxili Bazarın (VDB) yaradılması məqsədləri və proqramları hazırlanmışdır. VDB malların, xidmətlərin, kapitalın və fərdlərin azad şəkildə hərəkətə gətirilməsi ilə Qərbi Avropa inteqrasiyasının təkamül yolu ilə ortaq bir bazar sahəsi kimi ikinci mərhələyə çevrildi.

1992-ci ildə Avropa İttifaqında Maastrixt Müqaviləsi imzalanmışdır (1 noyabr 1993-cü ildə qüvvəyə minmişdir). Müqavilə vahid iqtisadi, valyuta və siyasi bərabərliyin yaradılması, Avropa İqtisadi Birliyinin Avropa İttifaqı adı ilə əvəz olunması, iqtisadi və pul birliyinin formalaşdırılması planını həyata keçirməsi kimi məqsədlər ortaya qoyuldu. Üç Aİ dəstəyi müəyyən edilir: Avropa cəmiyyəti, Ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti, məhkəmə və ədliyyə əməkdaşlığı (Şəkil 3.2).

1993-cü ildən etibarən Aİ-nın 19 ölkəsi ilə AATB arasında vahid Avropa iqtisadi məkanına malların, xidmətlərin, kapitalın və fərdlərin maneəsiz hərəkət etməsi razılaşıdırıldı.

1995-ci ildə ortaq viza bölgəsi üzrə Şengen razılaşması qüvvəyə minmişdir (Birləşmiş Krallıq və İrlandiya iştirak etməmişdir). Sözü gedən dövr ərzində iki mühüm saziş imzalandı: Amsterdamda “Siyasi Əməkdaşlıq” (1999-cu) və “İttifaqın institusional strukturunun islahatı” haqqında Nice müqaviləsi (2000-ci il). 1997-ci ildə imzalanmış “Avropa İttifaqı” haqqında müqavilə Avropa cəmiyyətinin təsis etdiyi müqavilələri və onlarla əlaqədar bəzi aktlar Amsterdam müqaviləsi 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. Müqavilə qabaqcıl əməkdaşlıq konsepsiyasını müəyyən edir, hansı ölkələr inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi üçün tədbirlər görsələr, birləşmə haqqında memorandumda müəyyən edilmiş məqsədlərin həyata keçirilməsini sürətləndirmək üçün qarşılıqlı əlaqələr üzrə həll yollarını tətbiq edə bilərlər.

1 mart 2002-ci ildən bəri Aİ-nin iqtisadi və valyuta birliyi fəaliyyət göstərir və bu, Qərbi Avropaya inteqrasiyanın inkişafında ən yüksək mərhələdir. Avropa Konstitusiyası 2004-cü ilin oktyabrında Romada imzalanmışdır. Konstitusiyanın əsas istiqamətləri – səsvermə prinsipi dəyişikliyinə əsaslanan İttifaqın institusional strukturunun islahatı; Aİ-nin prezident və xarici işlər nazirlərinin vəzifələrinin təqdim edilməsi; Avropa Parlamentinin gücləndirilməsi; Avropa Komissiyasının tərkibinin azaldılmasıdır. Konstitusiyanın qüvvəyə minməsi üçün mövcud qaydalara əsasən, referendumda və ya ölkənin parlamentində səsvermə keçirilməlidir. Bu məsələ on ölkədə milli referendumla təqdim edildi (baxmayaraq ki, Çexiyada qərarı sonradan ləğv edildi). Bir sıra ölkələrdə Konstitusiya layihəsi rədd edildi (Niderland, Fransa).

Avropaya inteqrasiyasının təkamülünün üçüncü mərhələsi çərçivəsində Aİ-nin tərkibi dörd dəfə genişlənmişdir: 1986-cı ildə İspaniya və Portuqaliya (genişlənmə üçüncü mərhələsi), 1995-ci ildə Avstriya, Finlandiya və İsveç (genişlənmənin dördüncü mərhələsi).

2003-cü ildə 10 ölkənin – Macarıstan, Polşa, Çexiya, Slovakiya, Sloveniya, Estoniya, Litva, Latviya, Malta və Kiprin daxil olması səbəbindən İttifaq beşinci genişlənmə tarixini (2004-cü ilin mayı) müəyyənləşdirmişdir, 2007-ci ilin yanvarından Bolqarıstan və Rumıniya (altıncı genişləndirmə mərhələsi) daxil oldu. Beləliklə, Aİ-na üzv olan dövlətlərinin sayı 27-ə yüksəldi. Aİ-nin daha da genişləndirilməsi perspektivlərinə gəlincə, ittifaqa üzv olmaq üçün çox fərqli olan ölkələr, Serbiya, Bosniya və Herseqovina, Çernoqoriya və Albaniya mümkün üzvlər idi. 2005-ci ildən Türkiyə və Xorvatiya ilə danışıqlar aparılır və 2004-cü ildə Makedoniya Aİ-na üzv olmaq üçün müraciət edib.

Maastrixt müqaviləsində göstərildiyi kimi, azadlıq, demokratiya, insan hüquqları, əsas azadlıqlar və hüquq normaları prinsiplərinə hörmət edən hər hansı bir Avropa dövləti Aİ-na qoşula bilər. 1993-cü ildə Avropa Şurasının Kopenhagen yığıncağında təsdiq edilmiş üzvlük meyarları – demokratiyanı, hüquq normalarını, insan hüquq və azadlıqlarını təmin edən sabit institutların mövcudluğu; digər üzv ölkələrin iqtisadiyyatları ilə rəqabət qabiliyyətinə malik bir bazar iqtisadiyyatının

mövcudluğu; üzvlüyün hüquq və öhdəliklərini yerinə yetirərək, Aİ-nin məqsəd və vəzifələrini dəstəkləməsi; Aİ-nin qanunlarını həyata keçirən inzibati strukturların olmasıdır.

Avropa İttifaqı altı genişlənmənin mərhələsindən keçdi. Genişlənmənin iqtisadi effekti Aİ-nin üzvlüyünə daxil olma tarixindən asılı olmayaraq, bütün üzv ölkələrin iqtisadi artımına müsbət təsir göstərən daxili bazarının potensialının artırılması və konsolidasiyasının artması ilə əlaqədardır. Yeni ölkələr malların maneəsiz idxalı, investisiya girişləri, iqtisadi, regional və sosial inkişaf üçün Aİ-nin maliyyə resurslarından istifadə etməsi səbəbindən daha çox təsir qazanır. Birləşmədən iki il keçdikdən sonra, yeni ölkələrin iqtisadi inkişaf templəri köhnə üzvlərə nisbətən daha dinamik şəkildə artmaqdadır ki, bu da ixrac və ixracın digər ölkələrdən genişlənməsini, əhalinin rifahının artmasını stimullaşdırır, Aİ-nin iqtisadi inkişafı və həyat standartlarının arasındakı boşluğun azalmasına səbəb olur.

Ancaq əlverişli genişlənmə mərhələləri praktik olaraq qəbul edildi. 1973-cü ildən etibarən (İrlandiyanın üzvlüyüdən sonra) Aİ-na daha aşağı səviyyədə iqtisadi inkişafa malik ölkələr daxil oldu (dördüncü mərhələdə Avstriya, İsveç və Finlandiya ölkələri istisna olmaqla). İnkişafın qeyri-bərabərliyini düzəltmək üçün maliyyə resursları ayrılmışdır və İrlandiya, İspaniya, Portuqaliya və Yunanıstan üçün inteqrasiya planlarının həyata keçirilməsi məqsədi ilə daha uzun müddətli proqram yaradılmışdır. İnkişafın daha aşağı səviyyədə olduğu ölkələr Aİ-na qoşulan zaman genişlənmə beşinci və altıncı mərhələlərində vəziyyətin pisləşməsinə səbəb oldu. Adambaşına düşən ÜDM səviyyəsi Aİ-nin ÜDM səviyyəsinin təxminən 40% -ni təşkil edirdi. 100 milyondan çox insanın yaşadığı Mərkəzi və Şərqi Avropanın 10 ölkəsi, Aİ-nin əhalisini 27,9% artırdı və ümumi məhsulun yalnız 4,3% artdığını nəzərə alaraq, Aİ-da adambaşına düşən ÜDM səviyyəsi təxminən 20% azalma ilə nəticələndi. Yeni ölkələrin adambaşına düşən ÜDM səviyyəsi orta hesabla 2020-2030-cu ilə qədər Aİ-nin ÜDM-nin orta səviyyəsini 70% -ə çatacaqdır. Nəticədə, əsas siyasi amil kimi 12 ölkənin qəbul edilməsi yolu ilə Aİ-nin genişlənməsi götürülür.

Aİ genişlənməsi Avropa İqtisadi inteqrasiyasının inkişafı üçün Avropa iqtisadi inteqrasiyasının inkişafı üçün mənfi iqtisadi və sosial nəticələrə gətirib çıxarır, o cümlədən Avropa İttifaqının institusional strukturunu islah etmək, Aİ-nin sözdə əsasını təşkil edən daha iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin mövqelərini zəiflədir, iqtisadi, maliyyə və elmi-texniki potensialın Aİ-nin orta səviyyəsindən çox olduğu təsdiq olunan qanunların təbiətinə təsir edir; iqtisadi transformasiya və böyümənin təşviqi üçün maliyyələşmənin artırılması, habelə alıcı ölkələr arasında pulların yenidən bölüşdürülməsi, onların aralarındakı ziddiyyətləri daha da artırır, yeni ölkələrin vahid daxili bazarın normalarına, vahid valyuta sahəsinə və s. uyğunlaşdırılmasının zəruriliyi səbəbindən Aİ-na inteqrasiya proseslərinin dinamikasını yavaşladır. Avropa İttifaqının genişlənməsinin beşinci və altıncı mərhələlərinin bu və digər problemləri, nəticələri Aİ-na inteqrasiya proseslərinin məzmununa təsir edir.

Beynəlxalq ticarətin obyektiv şəkildə inkişafı regionların səviyyəsində malların idxal və ixracının gömrük tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Ən böyük maraq dünyanın ən böyük inteqrasiya birliyi olan Avropa İttifaqının bu sahədə siyasəti və təcrübəsidir. Aİ-nin gömrük tarif tənzimlənməsi gömrük birliyi çərçivəsində həyata keçirilir.

Birincisi, qeyd etmək lazımdır ki, Aİ ölkələrinin gömrük birliyinin formalaşması nisbətən uzun müddət ərzində baş vermişdir və sektorial xarakter daşıyırdı, yəni iqtisadiyyatın yalnız bir hissəsinə təsir göstərmişdir.

Aİ-nin gömrük ittifaqının mənşəyi 1950-ci illərin əvvəllərindən başlayır. Onun fərdi elementləri Avropa Kömür və Polad Birliyi (AKPB, 1951-ci il) haqqında Müqavilənin tərkibindədir. 1953-cü ilin fevral ayından etibarən kömür və dəmir filizinə görə, eyni ilin mayından etibarən polad üçün altı ölkə qurucularından (Belçika, İtaliya, Lüksemburq, Hollandiya, Fransa və Almaniya) qarşılıqlı ticarətdə gömrük rüsumları ləğv edildi. Eyni zamanda üçüncü ölkələrdən gətirilən AKPB-nin nomenklaturasının mallarına gömrük rüsumları edilirdi. Avropa Atom Enerjisi Birliyi haqqında Müqavilə (Euratom, 1957-ci il) 1 yanvar 1959-cu il tarixindən

etibarən nüvə tsikli üzvlərinin bir-biri ilə ticarətinə kəmiyyət məhdudiyətləri, habelə idxal və ixrac üzrə bütün gömrük rüsumları və digər ödənişlər ləğv edildi.

Yalnız 1957-ci ildə Avropa İqtisadi Birliyi haqqında Roma Müqaviləsi (1992-ci ildən rəsmi adı Avropa İttifaqı) malların bütün ticarətini əhatə edən tam bir gömrük birliyinin yaradılması məqsədini daşıyır. Müqavilə üzv ölkələrin qarşılıqlı ticarətində idxal və ixrac rüsumlarından imtina etmək və ekvivalent ödənişlərlə yanaşı, milli tariflərin vahid gömrük tarifinə və üçüncü ölkələrlə münasibətlərdə ümumi ticarət siyasətinə uyğun olaraq dəyişdirilməsini nəzərdə tutur.

Roma Müqaviləsi şərtlərinə əsasən, vahid gömrük birliyinə keçid bir neçə mərhələdə həyata keçirilməlidir: 1 yanvar 1958-dən 1 yanvar 1970-dək; müqavilənin mətnində hər bir mərhələsinin başlanğıc tarixi və onun məqsədi göstərilir. Əslində, keçid bir il yarım əvvəl, 1968-ci il 1 iyul tarixinə qədər başa çatdırılmışdır ki, bu da Aİ-nin əlverişli iqtisadi vəziyyəti və bu cəmiyyətin yaranmasında iştirakçıların ümumi maraqları ilə izah olunur.

Gömrük birliyinin formalaşması ilə Aİ-nin qurucu ölkələri birliyin möhkəmləndirməyi planlaşdırırdı, inteqrasiyanın gələcək inkişafı üçün möhkəm bir baza təmin edirdi (hal-hazırda gömrükdən başqa iqtisadiyyat və valyuta birliyi yaradılıb), həmçinin daxili bazarlarını qoruyan (1992-ci ildən bəri Aİ vahid daxili bazara malikdir) və üçüncü ölkələrin bazarlarına genişləndirmək üçün effektiv vasitələr tapırdı.

Bu cür vasitələr arasında ən vacibi Avropa İttifaqının gömrük tarifləridir. Bu üzv ölkələrə ümumi tarif siyasətini həyata keçirmək imkanı verir. 1975-ci ildən etibarən vahid gömrük tarifinin rüsumlarının toplanmasından əldə olunan gəlirlər xarici iqtisadi əlaqələr daxil olmaqla, bu inteqrasiya birliyinin fəaliyyətini maliyyələşdirməyin mənbələrindən biri olan ümumi büdcəsinə daxil edilir.

Vahid gömrük tarifinin formalaşması zamanı qurucu ölkələrin gömrük tariflərində əhəmiyyətli fərqlər səbəbiylə çətinliklər meydana gəldi. Roma Müqaviləsinin müddəalarına əsasən vahid gömrük tarif dərəcələri bir qayda olaraq, 1 yanvar 1957-ci il tarixində tətbiq olunan milli dərəcələri müəyyən edilmiş, lakin bəzi hallarda Aİ üzvləri öz daxili bazarlarının mühafizəsini əhəmiyyətli dərəcədə

artıracaq, vahid gömrük tarifinin ödənişlərini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Ümumiyyətlə, bu, Fransa və İtaliya üçün ənənəvi olaraq yüksək idxal rüsumları və Almaniya və Benilüks ölkələri üçün artım göstərən ölkələr üçün tarif dərəcələrinin azaldılması deməkdir. Mürəkkəb bir kompromisin yardımı ilə razılığa gəlmək mümkün idi: Fransanın sənaye mallarının gömrük rüsumlarının səviyyəsini azaltmaq üçün razılığı əvəzində, Almaniya Federasiyası bu ölkənin prioritet maraqlarına aid olmayan ümumi kənd təsərrüfatı siyasətində ciddi güzəştlər etdi.

Vahid gömrük tarifi sonrakı illərdə bu ittifaqa qoşulan ölkələr daxil olmaqla, bütün Aİ üzvləri üçün qanuni olaraq məcburidir.

Qeyd etmək vacibdir ki, vahid gömrük tarifinin tətbiqi tarif siyasətində Aİ-nin səlahiyyətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə gətirib çıxardı. 1968-ci ildən bəri tarif məsələləri ilə bağlı hər hansı bir qərar yalnız bir üzv dövlətin maraqlarına uyğun olsa da, yalnız Aİ orqanları tərəfindən qəbul edilə bilər. Vahid gömrük tarifinin ödənişlərindəki dəyişikliklər və ya onların müvəqqəti dayandırılması Şuranın qərarı ilə qəbul edilir və Avropa Komissiyasının təklifi əsasında ixtisaslı çoxluq tərəfindən təsdiqlənir.

Üçüncü ölkələrlə, o cümlədən beynəlxalq təşkilatların (əsasən GATT / ÜTT) daxilində tarifi danışıqları sahəsində səlahiyyətləri tamamilə ümumi sahədəki orqanlara ötürülmüşdür. Komissiya bu cür danışıqlar barədə Şuraya tövsiyə təqdim edir və onları Şuranın razılığına, direktivlərinə uyğun aparır. Beləliklə, vahid gömrük tarrifinin hər iki forması dəyişir: müstəqil (birtərəfli) və müqavilə (üçüncü ölkələrlə aparılan danışıqlar nəticəsində), Aİ orqanlarının səlahiyyətindədir və fərdi üzv dövlətlər tərəfindən həyata keçirilə bilməz.

Diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, vahid tarifi tətbiqi, əsasən, malların gömrük dəyərləndirilməsi və onların mənşə ölkəsini müəyyənləşdirmək qaydaları ilə əlaqədar vahid qaydalar, qaydaların inkişafı və gələcəkdə təkmilləşdirilməsinə səbəb olmuşdur. Bununla belə, bütün Aİ ölkələri tərəfindən gömrük tarifinin vahid tətbiqinin təmin edilməsi, demək olar ki, mümkün deyil. Eyni addakı ÜTT-nin müqavilələrinin şərtlərinə əsaslanan qanunlar və tənzimləmələr Aİ-nin Gömrük Məcəlləsidir (1993-cü ildə qəbul edilmişdir). 2006-cı ildə Avropa Komissiyası

Avropa Şurasına qloballaşma, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı beynəlxalq ticarətdə dəyişiklikləri əks etdirən yeni bir kodeks layihəsi təqdim etdi (Commission of the EC, 30.11.2005).

İllər ərzində tarif nomenklaturası, vahid gömrük tariflərinin strukturu və səviyyəsi bir neçə dəfə yenidən nəzərdən keçirilmişdir. Müasir vahid gömrük tarifi, gömrük və statistik məqsədlər üçün nəzərdə tutulan və Ümumdünya Şurası tərəfindən qəbul edilmiş uyğun olaraq, Avropa İttifaqının kombinasiya edilmiş nomenklaturası (Combined nomenclature) əsasında qurulur. Rəqəmsal uyğunlaşmış əmtəə təsviri və kodlaşdırma sisteminin kodunun altı əlamətinə iki əlavə edildi, bu da Aİ-nin xüsusi ticarət maraqlarını nəzərə almağa imkan verdi.

Aİ-nin kombinə edilmiş nomenklaturunun səkkiz rəqəmli kodundan müəyyən bir məhsulun gömrük rüsumunun səviyyəsindən asılıdır. Məsələn, rezinlə işlənmiş neylon şinlər üçün şamp üzrə işləmə qabiliyyəti (kod 59021010) 5,5%, emprenye edilməmiş (kod 59021090) isə 7,8% təşkil edir.

Əsasən, tarif siyasəti İEOÖ ilə Aİ ticari münasibətlərində fəal şəkildə istifadə olunur ki, bunun üçün vahid gömrük tarif dərəcələri səviyyəsi çox vaxt Avropa bazarında rəqabət qabiliyyətinə, xüsusilə də, tarifi qorunması səviyyəsinin yüksək olduğu kənd təsərrüfatı məhsullarının mühüm amilidir. Aİ ölkələri ümumi ixracının təxminən beşdə birini təşkil edir. Aİ ölkələri ABŞ, Kanada və Yaponiyanın ən iri idxalçısıdır.

23 iyul 1987-ci il tarixli 2658/87 sayılı Avropa İttifaqının Şurasının Qanunu Aİ-nin idxal və ixrac üçün vahid gömrük tarifləri və statistik məqsədlər üçün kombinə edilmiş nomenklaturanı təşkil edir. Bu, illik olaraq yenilənir və gömrük birliyinin xarici ticarətə tətbiq etdiyi tarif nomenklaturasını, tarif və rüsum dərəcələrini təmin edir. 1 yanvar 2017-ci il tarixinədək tətbiq edilən nomenklaturun son versiyası 6 Oktyabr 2016-cı il tarixli 2016/1821 sayılı Komissiya İcra Qaydası dərc edilmişdir. Aİ ÜTT-nin nəzdində Harmonlaşmış Əmtəə Tarifi və Kodlaşdırma Sistemi (Harmonlaşmış Sistem) haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya imzaladığına görə kombinə edilmiş nomenklatura Harmonlaşmış Sistem nomenklaturasına (6 rəqəmli səviyyə) əsaslanır.

Aİ-nin fəaliyyətinə dair sazişə əsasən ümumi gömrük tarif rüsumları Komissiyanın təklifi əsasında Avropa Parlamenti və ya Şurası tərəfindən müəyyən edilir (Maddə 31, Aİ-nin fəaliyyətinə dair sazişi). Aİ-nin rəsmi jurnalının L-seriyasında tarif məlumatının yayımlanmasından əlavə, Aİ idxala və ixraca tətbiq edilən kəmiyyət məhdudiyyətləri və ehtiyat tədbirləri daxil olmaqla tarif dərəcələrini və digər tədbirləri birləşdirən ictimai onlayn məlumat bazasını saxlayır.

Aİ-nin tətbiq olunan qiymətləri, son dəfə nəzərdən keçirildikdən sonra əsasən dəyişməz qalır, sadə orta tarif dərəcəsi isə 2014-cü ildə 6,4% -dən 2016-cı ildə 6,3% -ə qədər azalıb (cədvəl 3.1). Bunun səbəbi təkmilləşdirilmiş Beynəlxalq Texnologiya Müqaviləsi məhsullarının siyahısı və nomenklaturasındakı əlavə tarif kodları üzrə tariflərin azaldılması ilə bağlıdır. Tətbiq edilən tarif dərəcələri ümumi olaraq, ÜTT ilə eynidir və Aİ tarif dərəcələrinin 100%-i ilə bağlıdır.

Kənd təsərrüfatına tətbiq edilən tariflər sənaye qiymətləri ilə müqayisədə bir neçə səbəbdən fərqlənir: əhəmiyyətli dərəcədə yüksək rüsum dərəcələr, təxminən üç dəfə; advalor olmayan rüsum dərəcələrinin daha yüksək faizi; kvotaların həyata keçirilməsi üçün bir sıra tarif dərəcələrini əhatə edir. Buna baxmayaraq orta hesabla kənd təsərrüfatı məhsullarına tətbiq edilən tarif dərəcələri ümumiyyətlə azalıb. Bununla yanaşı, bəzi sahələr üzrə ən yüksək tarif dərəcələri kənd təsərrüfatındadır (Əlavə 2. Cədvəl 3.2). Maldarlıq sektoru xüsusilə diqqətəlayiqdir, tariflər 35% -dən yüksəkdir və bütün tariflərin ən yüksək dərəcələri, xüsusən, şəkər və qənnadı məmulatlarına, heyvan və heyvani məhsullara tətbiq edilir.

Advalor olmayan rüsumlar tarif dərəcələrinin təxminən 11% -ni təşkil edir və spesifik, kombinə edilmiş, qarışıq və digər kompleks formaları əhatə edir. Bunlar olduqca çətin ola bilər, çünki advalor rüsumların ekvivalentlərinin hesablanması mümkün olmaya bilər və rüsumların təsiri kompleks ola bilər.

Tarif dərəcələrinin təxminən 26% -i 2016-cı ildə rüsumsuz idi, 2014-cü ildəki 25% -dən yuxarı idi. Yüngül artım informasiya texnologiyaları müqaviləsinin və nomenklatura dəyişmələrinin genişləndirilməsinə aiddir. Rüsumsuz tariflər Aİ-nin çox tərəfli və ya oxşar müqavilələrə, yəni Uruqvay Raundu sektorlarında, informasiya texnologiyaları müqaviləsində və əczaçılıqda iştirak etdiyi sahələrdə

daha da genişlənir. Rüsumsuz tariflərin ən yüksək nisbəti olan sektorlar pambıq, taxta, kağız, minerallar, metallar və digər kənd təsərrüfatı məhsulları üçün nəzərdə tutulub.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılan araşdırmalardan əldə olunan nəticələri, təklif və tövsiyələri ümumiləşdirərək aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin rolu inkar edilə bilməz. Bu ölkə iqtisadiyyatının uğurlu inkişafı, strukturun yenidən qurulması və milli istehsalçıların haqsız rəqabətdən qorunması məqsədi ilə müvafiq şəraitin yaradılması üçün bir sıra tədbirlərdən ibarətdir. Ölkənin beynəlxalq narcobuslardan birinə çevrilməsini maneə törətməklə, gömrük orqanları narkotik maddə ticarəti edənlərə qarşı mübarizə və narkomanların reabilitasiyası üçün sərf olunan dövlət vəsaitlərini qoruyurlar. Təhlükəli tullantıların zibil halına çevrilməsindən qaçınan gömrük orqanları ölkənin ekologiyası, gələcəyi ilə bağlı narahatdır, əhalinin həyat və sağlamlığını iqtisadi faydalara görə təhlükə altında qoymur. Beləliklə, gömrük rüsumlarının tətbiq edilməsi ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün zəruri şərait yaradır. Dövlət gəlirlərinin formalaşmasında gömrük orqanının rolu böyükdür. Gömrük-tarif tənzimlənməsi daxili bazarı xarici rəqabətin sərt və mənfi təsirlərindən qoruyur.

İqtisadiyyatın qloballaşması proseslərinə bütün inteqrasiya, milli gömrük xidmətlərinin rolu az deyil. Qloballaşma proseslərinə baxmayaraq, heç bir ölkə xarici ticarətin zəngin arsenalından qurtulmağa tələsmir. Təcrübə göstərir ki, bu cür tədbirlər qeyri-sabit iqtisadiyyatı olan İEOÖ üçün xüsusilə vacibdir.

Xarici ticarətin liberallaşdırılması adətən gözlənilən nəticələr vermir. Bununla yanaşı, İEOÖ öz iqtisadiyyatının müəyyən sahələrini qoruyurlar, həmçinin yeni bazarlar əldə etmək üçün inkişaf etməkdə olan bazarlara təzyiq göstərir. Gömrük-tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi maliyyə alətlərindən, o cümlədən valyuta alətləri, ənənəvi alətlərdən biridir.

ÜTT xarici ticarət əməliyyatları aparmaq üçün “oyunun qaydaları”-nı tərtib etmişdir. Bu təlimatların məqsədi ÜTT-yə üzv ölkələr ilə bağlı deyil, xarici ticarət tənzimlənməsini birləşdirməkdir. Eyni oyun müxtəlif qaydalarla oynaya bilməz, buna görə də ÜTT-nin rolu yüksəkdir.

Müasir gömrük-tarifləri bir sıra qabaqcıl inkişaf tendensiyaları daha təsirlidir. Dünya iqtisadiyyatının inkişafı gömrük tariflərinin azaldılması, qeyri-tarif tənzimləyici tədbirlərin sadələşdirilməsi və optimallaşdırılması, gömrük qanunvericiliyinin birləşdirilməsi, gömrük nəzarəti riskinin idarə edilməsi və digər inkişaf istiqamətlərindən ibarətdir.

Gömrük əməliyyatlarının effektivliyinin artırılmasında əsas rol Ümumdünya Gömrük Təşkilatına məxsusdur. Xarici ticarət əməliyyatları şərti idarəetmə sistemi və milli gömrük xidmətlərinin yaxşılaşdırılmasına yardım etmək dünya ticarətinin inkişafına böyük köməkdir.

Hazırda gömrük tariflərinin formalaşdırılması prinsipləri və gömrük dəyərlərinin müəyyənəşdirilməsi metodunun uyğunlaşdırılmasından gömrük şuralarının yaradılması üçün gömrüklərin müxtəlif formaları tətbiq edilir. Xüsusi yeri iqtisadi prosesləri stimullaşdırmaq üçün gömrük məhdudiyyətlərinin ləğv edildiyi azad iqtisadi zonaların fəaliyyəti tutur.

Beləliklə, hazırda əsasən fiskal funksiyanı yerinə yetirən gömrük tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində aşağıdakı tövsiyyə xarakterli təkliflər verilə bilər:

1. Gömrük tarifinin strukturu və dərəcələrini ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının məqsədlərinə və onun əsasında formalaşmış milli iqtisadi siyasətinə uyğunlaşdırmaq. Söhbət burada hər şeydən əvvəl, ayrı-ayrı sənaye və istehsalın müəssisələrinə tətbiq ediləcək müvafiq gömrük tarif tənzimlənməsinin müxtəlif səviyyələrində proteksionist, stimullaşdırıcı və ya fiskal funksiyalarını yerinə yetirə biləcəyindən gedir.

2. Bazarın idxala həssas segmentinin maraqlarının müdafiə edilməsi, milli istehsalçıların rəqabətqabiliyyətinin artırılması nöqtəyi nəzərdən gömrük tarifindən alət kimi istifadə etmək, differensial gömrük rüsumu dərəcəsi tətbiq etmək, mövsümü və müvəqqəti rüsumlardan, tarif kvotalarından və digər xüsusi tarif tədbirlərindən geniş istifadə etmək.

3. Azərbaycan və xarici şirkətlərin istehsal və texnoloji əməkdaşlığını stimullaşdırmaq və ölkə ərazisinə emal sənayesinin köçürülməsi üçün ("idxal

malları əvəzinə idxal istehsalatı") idxal edilmiş xammalara vergi dərəcəsinin daha çox azaldılması, Azərbaycanda hazır məhsulların istehsalı üçün istifadə olunan komponentlər (baxmayaraq ki, burada istisnalar mümkündür, məsələn, materialların və komponentlərin yüksək səviyyədə saxlanması tələb olunur) eləcə də daxili emal xüsusi gömrük rejimlərindən daha fəal istifadə etmək.

4. Gömrük tarifinin tənzimləyici funksiyasının effektivliyini artırmaq məqsədilə tarif preferensiyaları və güzəştli tarif dərəcələrini, o cümlədən mövcud olan üstünlükləri inkişaf etməkdə olan ölkələrin xeyrinə yenidən nəzərdən keçirmək, imtiyazlı alıcılarının dairəsini və onların həcmi bu dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırmaqla, mövcud tariflərin effektivliyini artırmaq üçün tarif dərəcələrini təkmilləşdirmək.

5. İdxal olunan mallara tam gömrük nəzarəti həyata keçirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi texnologiyalarının sadələşdirilməsi, yüklərin beynəlxalq standartlara uyğun olaraq sərhəddən keçməsi prosedurlarının tətbiq edilməsi ilə Gömrük administrasiyasının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq. Elektron sənəd dövriyyəsinin daha da təkmilləşdirilməsi əlavə xərcləri azaldacaq və yüklərin, xüsusən də tranzit malların gömrük prosesindən keçirilməsi vaxtını qısaltacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi” Bakı 2011.
2. Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016.
3. Cabbarova K.S, Beynəlxalq kommertiya fəaliyyəti, İqtisad Universiteti” 2018 -228 s.
4. Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuəsi – 2018.
5. Əliyev V.S Ümumdünya Gömrük Təşkilatının gömrük işi sahəsində milli hüquq sistemlərinin uzlaşdırılması üzrə fəaliyyəti”. BDU-nun 90 yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Humanitar elmlər seriyası, Bakı, 2007, səh. 309-310.
6. Əliyev V.S. Azərbaycan Respublikasında gömrük tənzimləməsinin müasir vəziyyəti. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi əsərləri, 2014, №1,0,5 ç.v.
7. “İnkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrin siyahıları, Gömrük İttifaqının tarif preferensiya sisteminin istifadəçiləri” 27 noyabr. 2009-cu il (23 aprel 2015-ci il).
8. “Lisenzialaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 2015-ci il 21 dekabr tarixli Fərmanı
9. Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Atakişiyev M.C. “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, dərslik // Apostrof, Bakı 2013.332 səh.
10. Şəkərəliyeva Z. A., Şəkərəliyev A.Ş. “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, dərs vəsaiti, İqtisad universiteti, Bakı 2014- 160 səh.

Xarici dildə

1. Бондаренко Н.П. "Таможенно-тарифное регулирование ВЭД. Издательство": Март, 2007 г. 240 стр.
2. Борко Ю.А., Буторина О.В. Перспективы Евросоюза в новом веке. «Современная Европа», № 3, 2007. С. 19-23.

3. Глобализация и международная экономическая интеграция : [сборник статей] / Вят. социал.-экон. ин-т ; под ред. Е. Ф. Авдокушина, В. С. Сизова. - Москва : Магистр : ИНФРА-М, 2015. - 316,
4. В. Б. Мантусов. “Таможенный менеджмент” 2016 г.
5. Новиков М.В., Землянская С.В., “Система тарифных преференций Таможенного союза”, Вестник Волгоградского университета. Серия 3. Экономика. Экология. 2013. № 1 (22). С. 223–228.
6. Ю.Ольсевич “Психология рынка и экономическая власть”, Журнал “Вопросы Экономики” 2011, №4, стр.99-118.
7. Ильин А.Е. Таможенно-тарифная политика и практика Европейского Союза на современном этапе // Российский внешнеэкономический вестник, №10 (октябрь), 2008
8. Ильин А.Е. Особенности таможенно-тарифного регулирования в развитых и развивающихся странах // Внешнеэкономический комплекс России: современное состояние и перспективы, №2, 2008
9. “Таможенное Дело” журнал № 1-4, 2018 г. С. 40.
10. “Таможенное Регулирование Таможенный контроль” журнал № 1-12, 2018 г. С. 76.

1. Rushton, A. & Walker, A., 2007. International logistics and supply chain outsourcing: from local to global. Bodmin, UK: MPG Books Ltd.
2. Seyoum B., 2009. Export-Import Theory, Practices, and Procedures. New York, USA: Routledge.
3. WTO. (2014a). World Tariff Profile. Geneva:WTO.WTO. World Trade Report 2012 Trade and Public Policies: A closer look at non-tariff measures in the 21st century. Geneva: WTO.
4. Grasstek, C. V. (2013). The History and Future of the World Trade Organization. Geneva: WTO Publications.

5. Commission of the EC. Proposal for Regulation of the European Parliament and of the Council laying down the Community Customs Code. COM (2005) 608 final. Brussels. 30.11.2005.

İnternet resurslar

1. “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi”-nin rəsmi saytı
<http://customs.gov.az/>

2. Sumqayıt kimya zavodunun saytı
http://senaye.gov.az/az/senaye_zonalari/parks/sumgayit_kimya

3. “Agreement on Implementation of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade, WTO: <http://i-tip.wto.org/goods/Default.aspx>

4. Customs Expert: <http://customsexpert.ru/practicum/legal-entity/o-tamozhennom-regulirovanii.htm>

5. Gross national income per capita 2015, Atlas method and PPP. 22.08.2016. URL: <http://data-bank.worldbank.org/data/download/GNIPC.pdf>

6. Finnish Customs, 2015. Export. (online) Available at: Accessed 3 October 2016, <http://tulli.fi/en/businesses/export>

7. Finnish Customs, 2015. Import. (online) Available at: Accessed 3 October 2016, <http://tulli.fi/en/businesses/import>

8. World Customs Organization”, <http://www.wcoomd.org/>

9. “World Trade Organization”, <https://www.wto.org/>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1

Cədvəl 1.1. GATT Raundları

İllər	Məkan	Danışıqların əsas istiqamətləri	İştirakçı ölkələr	Danışıq raundlarının adları
1947	Cenevrə	Tariflər	23	1947-ci ill Cenevre konfransı
1949	Annecy (Fransa)	Tariflər	13	Annecy konfransı
1951	Torquay (İngiltərə)	Tariflər	38	Torquay konfransı
1956	Cenevrə	Tariflər	26	1956-cı il Cenevrə konfransı
1960-1961	Cenevrə	Tariflər	26	Dillon Raundu
1964-1967	Cenevrə (Kennedy Raundu)	Tariflər və tədbirləri	62	Kennedy Raundu
1973-1979	Tokio	Tariflər, tarifdənkənar tədbirlər və çərçivə razılaşmaları	102	Tokyo Raundu
1986-1994	Cenevrə	Tariflər, tarifdənkənar, tədbirlər, qaydalar, xidmətlər, intellektual mülkiyyət, münaqişələrin tənzimlənməsi, kənd təsərrüfatı, ÜTT-nin yaradılması və s.	123	Uruqvay Raundu
2002-2006	Doha (Qətər)	Tariflərin azaldılması, TRIPS məsələləri, ÜTT qaydaları (subsidiyalar, antidempinq regional ticarət razılaşmaları, kənd təsərrüfatı)	149	İnkişaf Raundu

Mənbə: <http://azrefs.org>

Əlavə 2

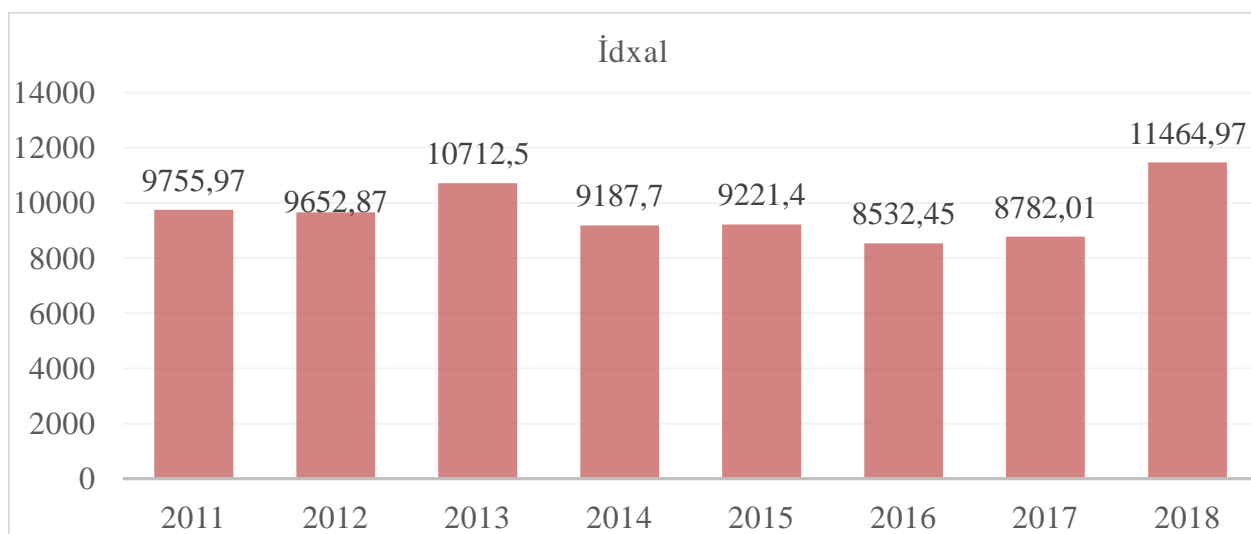
Cədvəl 2.1. Bütçə daxilolmaları haqqında məlumat. (mln. AZN)

Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Gömrük rüsumu	231,58	230,62	298,25	365,89	387,38	600,21	706,87	883,15
ƏDV	834,99	883,37	986,08	1 070,10	1 101,56	1 515,25	1 773,90	2 340,79
Aksiz	62,76	76,85	81,34	57,04	83,59	92,89	93,92	169,96
Yol vergisi	12,20	17,51	17,58	16,87	19,78	83,24	34,79	40,16
Cəmi	1 141,53	1 208,15	1 383,25	1 510,76	1 591,91	2 291,60	2 608,78	3 434,06

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı
<http://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/>

Əlavə 3

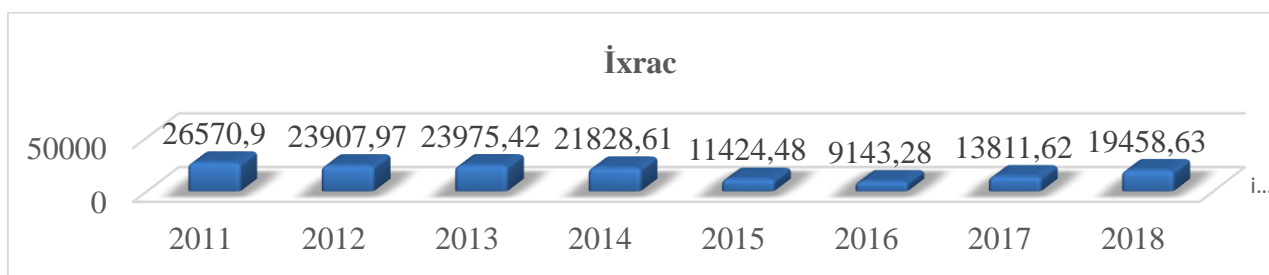
**Qrafik 2.1. Azərbaycan Respublikasının idxal əməliyyatlarının dinamikası.
(mln. ABŞ dolları)**

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı
<http://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/>

Əlavə 4

**Qrafik 2.2. Azərbaycan Respublikasının ixrac əməliyyatlarının dinamikası.
(mln. ABŞ dolları)**

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı
<http://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/>

Əlavə 5

Cədvəl 2.2. İxrac və idxal əməliyyatlarının dinamikası(özündən əvvəlki illə nisbətən %-lə)

Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İxrac	92.6	95.1	105.1	99.0	100.1	106.3	112.9	140.88
İdxal	95.2	96.9	109.1	85.4	99.5	99.5	89.6	130.5
Saldo	78.2	0.84	93.0	95.3	17.4	27.7	823.0	158.9
Dövriyyə	104.0	95.5	106.3	94.5	99.9	104.3	129.7	136.8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK-nın rəsmi saytı <https://www.stat.gov.az/source/trade/>

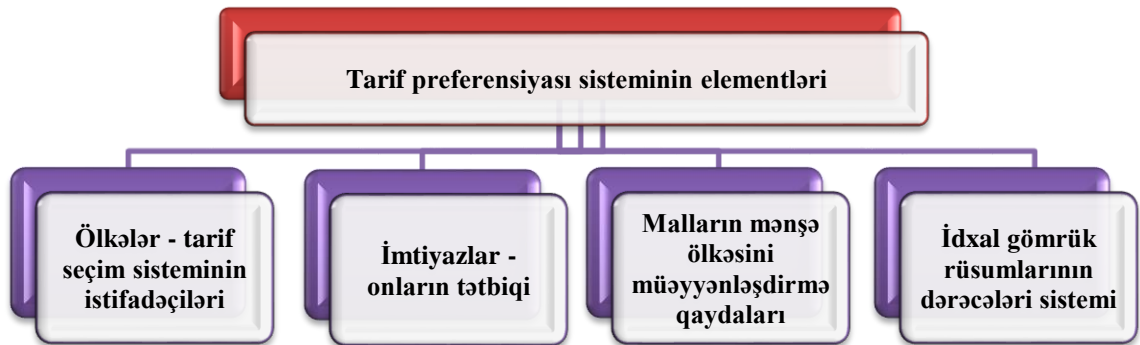
Əlavə 6

Cədvəl 2.3. Xarici iqtisadi fəaliyyət (XİF) iştirakçıları haqqında məlumat.

Sıra sayı	Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	Xarici ölkələrin sayı	149	155	149	150	165	186	187	185
2.	XİF iştirakçılarının sayı <i>o cümlədən:</i>	8 540	8 662	7 005	6 372	7 159	14 055	16 086	25 123
2.1	Fiziki şəxslər üzrə	4 697	4 778	3 132	2 645	3 566	8 620	10 073	17 731
2.2	Hüquqi şəxslər üzrə <i>o cümlədən:</i>	3 843	3 884	3 873	3 727	3 593	5 435	6 013	7 392
2.2.1	dövlət sektoru	290	306	286	278	244	251	243	254
2.2.2	özəl sektor	3 553	3 578	3 587	3 449	3 349	5 184	5 770	7 138

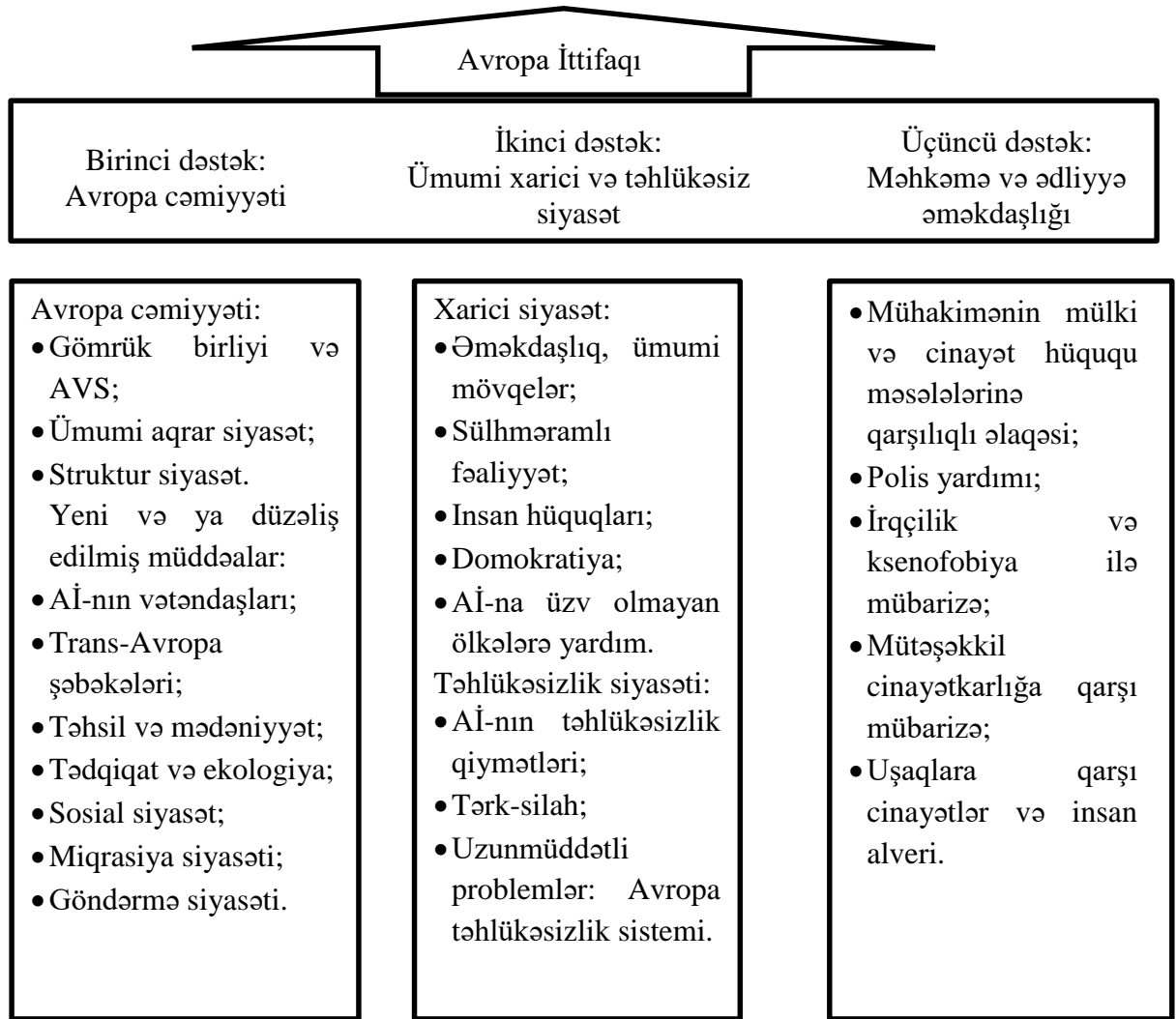
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı
<http://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/>

Şəkil 3.1. Tarif preferensiyası sisteminin əsas elementləri.

Mənbə: О единой системе тарифных преференций Таможенного союза : протокол от 12 дек. 2008 г. // Собрание законодательства РФ. 2010. № 24. 14 июня. С. 248.

Şəkil 3.2. Avropa İttifaqının dəstəyi

Mənbə: Aİ qanunvericiliyin kodlaşdırılmasına dair ən yaxşı təcrübələr/ M, Theis, 2005.- s.13.

Əlavə 9

Cədvəl 3.1. 2016-cı ildə Aİ-də ən çox istifadə edilən tariflərin strukturu, (%-lə)

		Ən çox istifadə edilən tarif		Nəticə
		2014	2016	2016
1.	Məhdud tarif dərəcəsi (bütün tariflərin faizi)	100.0	100.0	100.0
2.	Sadə orta tarif dərəcəsi	6.4	6.3	6.4
	Kənd təsərrüfatı məhsulları (ÜTT tərifi)	14.4	14.1	14.4
	Qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları (ÜTT tərifi)	4.3	4.3	4.4
	Kənd təsərrüfatı, ovçuluq, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	7.7	7.8	8.7
	Mədəncilik və daş ocağı	0.2	0.2	0.3
	İstehsalat	6.4	6.3	6.4
3.	Rüsumsuz tarif (bütün tariflərin faizi)	25.1	26.1	25.1
4.	Yalnız vergiyə tabe dərəcələr	8.6	8.6	8.6
5.	ÜTT tarif kvotaları (bütün tarif dərəcələrin faizi)	5.0	4.7	4.7
6.	Advalor olmayan gömrük tarifləri (bütün tariflərin faizi)	10.6	10.6	10.7
7.	Advalorun ekvivalenti olmayan, advalor olmayan tariflər (bütün tariflərin faizi)	3.1	3.0	3.0
8.	Ölkə daxili tarif səviyyələri (bütün tariflərin faizi)	5.6	5.7	5.7
9.	Beynəlxalq tarif səviyyələri (bütün tariflərin faizi)	8.5	8.5	8.8
10.	Adətən tətbiq edilən tariflərin standartdan kənara çıxması	12.0	12.1	12.2
11.	Stabil olmayan tarif dərəcələri (bütün tariflərin faizi)	6.9	7.7	7.8
	Tariflərin sayı	9,379	9,414	9,414
	Advalor	8,382	8,416	8,406
	Rüsumsuz tariflər	2,356	2,461	2,359
	Advalor olmayan	997	998	1,008
	Spesifik	651	652	662
	Kombinə edilmiş	199	199	201
	Qarışıq	64	64	62
	Digərləri	83	83	83

Mənbə: ÜTT-nin Integrated Data Base (IDB) və Eurostat bazasına əsaslanan ÜTT Katibliyinin hesablamaları www.wto.org

Əlavə 10

Cədvəl 3.2. 2016-cı ildə Aİ-nin ən çox istifadə edilən tariflərinin xülasəsi.

	Tariflərin sayı	Sadə tariflər (%)	Tarif aralığı (%)	Standartdan kənar	Rüsumsuz tariflərin payı (%)	Advalor olmayan tariflərin payı (%)
Cəmi	9,414	6.3	0-695.5	12.1	26.1	10.6
Harmonlaşmış sistem 01-24	2,456	14.2	0-695.5	21.7	15.3	38.3
Harmonlaşmış sistem 25-97	6,958	3.7	0-35.6	3.7	30.0	0.8
ÜTT kateqoriyası ilə						
ÜTT-nin kənd təsərrüfatı məhsulları	2,075	14.1	0-695.5	23.7	19.1	46.4
Heyvanlar və onların məhsulları	351	19.4	0-132.5	21.3	15.1	68.7
Süd məhsulları	151	35.6	2.8-695.5	65.0	0.0	100.0
Meyvə, tərəvəz və bitkilər	508	13.0	0-169.9	13.9	11.8	16.9
Qəhvə, çay, kakao və kakao preparatları	47	11.3	0-18.7	6.7	14.9	51.1
Taxıllar və onların məhsulları	230	14.9	0-76.9	11.9	8.7	80.0
Yağ toxumları, yağlar və onların məhsulları	174	6.0	0-103.5	10.4	35.6	6.9
Şəkərlər və qənnadı məmulatları	44	26.8	0-172.7	37.5	4.5	88.6
İçkilər, spirtli içkilər və tütün	305	12.8	0-76.8	15.9	18.0	55.4
Pambıq	6	0.0	0-0	0.0	100.0	0.0
Digər kənd təsərrüfatı məhsulları	259	5.8	0-168.7	16.0	51.0	22.0
ÜTT qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları	7,339	4.3	0-26.0	4.4	28.1	0.5
Balıq və balıq məhsulları	500	12.2	0-26.0	6.5	8.0	0.0
Minerallar və metallar	1,447	2.0	0-12.0	2.6	50.6	0.7
Kimyəvi maddələr	1,248	4.4	0-17.3	2.7	25.1	0.3
Ağac, sellüloz, kağız və mebel	438	1.2	0-10.5	2.3	73.5	0.0
Tekstil	850	606	0-12.0	2.4	1.9	0.1
Geyim	341	11.6	6.3-12.0	1.3	0.0	0.0
Dəri, kauçuk, ayaqqabı və səyahət malları	264	5.0	0-17.0	4.7	21.6	0.0
Qeyri-elektron maşın	882	1.8	0-9.7	1.4	23.1	0.0
Elektron maşın	447	2.6	0-14.0	2.8	24.8	0.0
Nəqliyyat vasitələri	253	5.0	0-22.0	5.0	11.9	0.0
Qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları	620	2.1	0-12.2	1.9	35.5	3.2
Neft	49	2.5	0-4.7	2.0	38.8	0.0

Mənbə: “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi”-nin rəsmi saytı
<http://customs.gov.az/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1.1. GATT Raundları.....	65
Cədvəl 2.1. Büdcə daxilolmaları haqqında məlumat.....	65
Cədvəl 2.2. İxrac və idxal əməliyyatlarının dinamikası.....	66
Cədvəl 2.3 Xarici iqtisadi fəaliyyət (XİF) iştirakçıları haqqında məluma.....	67
Cədvəl 3.1. 2016-cı ildə Aİ-də ən çox istifadə edilən tariflərin strukturu.....	69
Cədvəl 3.2. 2016-cı ildə Aİ-nin ən çox istifadə edilən tariflərinin xülasəsi....	70

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 3.1. Tarif preferensiyası sisteminin əsas elementləri.....	67
Şəkil 3.2. Avropa İttifaqının dəstəyi.....	68

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 2.1. Azərbaycan Respublikasının idxal əməliyyatlarının dinamikası.....	66
Qrafik 2.2. Azərbaycan Respublikasının ixrac əməliyyatlarının dinamikası.....	66